

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za orijentalnu filologiju
Arapski jezik i književnost

Historijski roman Gurgi Zaydana

Završni diplomski rad

Kandidatkinja:

Mersiha Čaušević

Mentor:

doc. dr. Mirza Sarajkić

Sarajevo, 2020.

Sadržaj

Uvod	2
1. Politička dešavanja u Egiptu od 18. do 20. stoljeća: kontekst nastanka arapskog historijskog romana.....	3
2. Nastanak i razvoj historijskog romana u arapskoj književnosti.....	5
3. Značaj i uloga Ğurĝīja Zaydāna u savremenoj arapskoj književnosti.....	9
4. Roman o historijskoj heroini Šaĝarat al-Durr.....	16
a. Presjek egipatske historije kao autorov predgovor romanu	16
b. Radnja romana: ljubavna priča utkana u historijske događaje.....	18
c. Likovi u romanu i njihov međusobni odnos.....	19
d. Opisi kao gradivni blokovi romana.....	23
e. Elementi romantizma kao sastavna komponenta romana.....	26
5. Roman o izgubljenoj zemlji: <i>Faḥ al-ʿAndalus</i>	26
a. Historija ʿAndalusa kao sastavni dio romana.....	27
b. Radnja romana: unutrašnji raskol koji dovodi do propasti kraljevstva.....	30
c. Likovi u romanu i njihova povezanost sa historijskim događajima	30
d. Opisi kao pokazatelji historijskih okolnosti.....	32
e. Elementi romantizma.....	34
6. Elementi utopije u Zaydānovim romanima.....	35
7. Ženski likovi Zaydānovih romana: stvarne i imaginarne ličnosti.....	36
8. Najznačajnije karakteristike historijskih romana Ğurĝīja Zaydāna.....	39
Zaključak	43
Sažetak na arapskom jeziku.....	46
Izvori i literatura	47

Uvod

Historijski roman nastaje u 19. stoljeću na evropskom tlu. Ovo je i period kolonijalizacije arapskih zemalja, ali istovremeno i modernizacije koja, pod utjecajem Evrope, zadire u skoro sve sfere društvenog života Arapa. Taj utjecaj ogleda se i u narativu arapske književnosti.

Mnogi arapski pisci nastoje svojim djelima dovesti do preporoda arapske književnosti, a među njima je i Ğurġī Zaydān.¹ On ne samo da je bio pisac, nego i novinar i istraživač arapske književnosti i njene historije, tako da je nesumnjivo dao veliki doprinos nastanku, ali i razvoju historijskog romana kod Arapa.

Dakle, unutar ovog preporoda nastaje historijski roman kao poseban književni žanr, a koji je ujedno i tema ovog rada. Ğurġī Zaydān je ne samo osnivač ovog žanra, nego i njegov značajan predstavnik, jer je razvoju ovog žanra dao izuzetan doprinos jednim kontinuiranim, višedecenijskim nizom historijskih romana, nastalim upravo iz njegovog pera.

Da bismo dobili potpuniju sliku o njegovom životu i djelu, predočit ćemo ponajprije političku scenu Egipta neposredno prije i za vrijeme Zaydānovog života. Politička dešavanja uvjetuju društvenu sliku perioda u kojem autor živi i djeluje, i gdje nastoji odgovoriti izazovima koje donosi kolonijalizacija arapskog svijeta aktivno učestvujući u preporodu arapske književnosti. Mišljenja arapskih književnih kritičara o Zaydānu i njegovom utjecaju na arapsku književnu i istraživačku baštinu bit će također navedena u radu.

Među brojnim romanima Ğurġija Zaydāna koji govore o značajnim datumima i učesnicima u važnim historijskim događajima islamskog svijeta, izdvojit ćemo dva njegova romana.

Prvi od njih je: *Šaġarat al-Durr*, roman koji govori o prvoj vladarici u islamskom svijetu, te o padu Bagdada, odnosno propasti Abasidskog halifata. Drugi je *Fath al-'Andalus*, roman o islamskom osvojenju Španije, koji će ujedno biti i korpusi ovog istraživanja. Ovi romani nisu prevedeni na bosanski jezik, tako da ćemo se služiti njihovim originalnim tekstom.

¹Rođen je 14.12.1861., a umro 24.07.1914. U djetinjstvu je bio siromašan, pa je morao raditi sa ocem. Međutim, nastojao je naučiti engleski jezik i upisao večernju školu, potom studij medicine na Američkom fakultetu u Bejrutu. Tu je proveo godinu dana, da bi nakon toga otišao u Egipat. Međutim, nije mogao nastaviti studije, nego je počeo pisati za časopis *al-Zamān*. Vratio se u Bejrut, proučavao hebrejski i surjanijski, te napisao *Filozofiju jezika*. Ponovo je otišao u Egipat, učestvovao u objavljivanju *al-Muqatafa*. Potom se vratio u Bejrut, gdje je napisao knjigu *Historija savremenog Egipta*. Predavao je u školi sve dok nije osnovao časopis *al-Hilāl*. Napisao je preko 20 historijskih romana. O Zaydānu se može pročitati više u: 'Aḥmad al-'Iskandarī, 'Aḥmad al-'Amīn, *al-Mufaššal fī tāriḥ al-'adab al-'arabiyy*, Maṭba'a Miṣr, al-Qāhira, s.a., str. 401-402; zatim u: Nadīm 'Adī, *Tāriḥ al-'adab al-'arabiyy*, Maktaba rabī' bi Ḥalab, Ḥalab, s.a., str. 507; te u: Mārūn 'Abūd, *Adab al-'Arab, Muḥtaṣar tāriḥ*, Dār al-ṭaqāfa, Bayrūt, 1960., str.438

Za analizu ova dva romana koristit ćemo se i induktivnom i deduktivnom metodom istraživanja. Predstaviti ćemo za svaki roman historijski presjek koji nam je autor romana predočio, a potom ukratko prepričati radnju romana. Nakon toga, analizirat ćemo likove u romanima i njihov značaj za historijski momenat o kojem roman govori. Izdvojiti ćemo i određene opise kojima se autor služio prilikom pisanja romana. Zatim ćemo izdvojiti elemente romantizma i utopije koji su sastavni dijelovi Zaydānovih romana. Na kraju ćemo analizirati ženske likove u romanima, te reći osnovne karakteristike njegovih romana.

Što se tiče istraživanja o ovom književniku, publicisti i historičaru na našim prostorima, poznato nam je da se jedino Ahmed Smajlović² bavio Zaydānovim utjecajem na arapsko stvaralaštvo. U ovom momentu nije nam poznato da li je bilo još nekih istraživanja na temu Zaydānovih historijskih romana.

1. Politička dešavanja u Egiptu od 18. do 20. stoljeća: kontekst nastanka arapskog historijskog romana

U vrijeme kada je Napoleon 1798. uveliko nastojao kolonijalizirati Egipat, zatekao je sljedeće političke prilike: utjecaj Osmanlija u Egiptu je oslabio u odnosu na neke druge arapske zemlje, ka što su Sirija ili Irak, ponajviše zbog utjecaja Mameluka. U to vrijeme Egiptom je vladao Muḥammad ‘Ālī koji je stupio na vlast 1805., nakon što je porazio Mameluke predvodeći osmanlijsku vojsku. Tad započinje vladavina Muḥammada ‘Ālīja, a kasnije njegovih sinova i nasljednika: ‘Ibrāhīma, ‘Abbāsa, Sa‘īda, ‘Ismā‘īla i Tawfīqa. Međutim, budući da je ova porodica bila albanskog porijekla, Egipćane su smatrali manje vrijednima od sebe, što je kod njih izazivalo ogromnu netrpeljivost.

Napoleonova okupacija Egipta smatra se i prvim pokušajem kontroliranja cijelog arapskog svijeta. Uz Napoleona, svoju korist u Egiptu vidi i Britanija, koja najprije okupira obalu Perzijskog zaljeva. Kao odgovor na ova dešavanja javlja se otpor Egipćana, ali se isto tako i u drugim arapskim zemljama javljaju različiti pokreti otpora, tako da se uspijevaju oduprijeti Engleskoj floti nakon tri godine. Britanski pokušaj okupacije Egipta 1807. koju je predvodio

² Vidjeti više u: Ahmed Smajlović, *Falsafat al-‘istiṣrāq wa ‘taruhā fī ‘adab al-‘arabiyy al-mu‘āṣir*. Ovo djelo je autorova doktorska disertacija odbranjena 09.09.1974. na Univerzitetu u Kairu i štampana u Kairu 1980. na arapskom jeziku. Postoji i prijevod ovog djela na naš jezik. Preveo ga je Mehmed Kico. Objavljeno je u izdanju Izdavačke kuće „El-Kalem“ i Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu 2012. godine pod naslovom *Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na suvremenu arapsku književnost*.

Freiser je početak dugog perioda borbe, otpora i ujedinjenja kojem su pristupili Arapi kako bi se suprotstavili zapadnoj okupaciji koja im je prijetila.

Francuska okupacija nije bila dovoljno snažna, i ono što Francuzi nisu uspjeli, nastavili su Englezi. Oni su 1882. okupirali Egipat.

Vladavina Muḥammada ‘Ālija je bila poprilično diktatorska i autokratska, što je dovelo do pobuna, odnosno do Narodnog pokreta otpora, a situacija je kulminirala Arapskom revolucijom 1881.

Zatim je nastupio Prvi svjetski rat, pa je Britanija proglasila protektorat nad Egiptom 1914., presjekla sve njihove veze sa Osmanlijama, te garantirala da će zaštititi narod dok traje rat. Nakon sklapanja mira Britanija je zatražila da Egipat uzme pod svoju stalnu zaštitu. Međutim, dolazi do egipatskog nacionalističkog pokreta pod vodstvom Sa‘īda Zaḡlūla, kojeg Britanci progone. Tad ponovo dolazi do Egipatske revolucije. Ta revolucija 1919. bila je izuzetno snažna. Obuhvatila je sve dijelove države u jedan sistematiziran i jak pokret kojem su pripadali svi narodi. Parlamentarna vlada donijela je Deklaraciju o egipatskoj nezavisnosti 22. 02. 1922. Borbe i političko nasilje koji su trajali 40 godina dobili su svoj epilog. Kolonijalizacija je stvorila novi sloj profesionalnih političara pomoću kojih je vladala Egiptom. Vladajuća porodica smatrala je Engleze svojim vjernim zaštitnicima od vlastitog naroda.

Mislivci u ovim turbulentnim vremenima morali su na sebi svojstven način odgovoriti dešavanjima na političkoj sceni. Priključivali su se kulturnom preporodu (nahḍi). Najčešće su novinski članci bili sredstva izražavanja, odnosno način borbe protiv svih nedaća koje su zadesile narod. Bilo je i onih koji su zatvarani zbog svojih tekstova ili pjesama u kojima su iskazivali nezadovoljstvo političkom situacijom u zemlji. Jedan od načina izražavanja nezadovoljstva, ali i nade u neko bolje sutra su romani. Uloga romana u ovom periodu kulturnog preporoda bila je od izuzetne važnosti. Nesumnjivo da je i Zaydānov roman bio izuzetno značajan za arapsku naciju. Naime, on se opredijelio za pisanje posebnog žanra, inovativnog u arapskoj književnosti, što je ujedno bio i njegov odgovor na historijski izazov u kojem se tadašnje egipatsko društvo našlo.

Nakon uvida u političku scenu Egipta, pozabavit ćemo se njegovom kulturnom scenom, odnosno dijelu ove scene – prozi.

2. Nastanak i razvoj historijskog romana u arapskoj književnosti

Vrijeme arapskog preporoda, odnosno vrijeme moderne proze, je vrijeme u kojem arapska prozna književnost počinje da crpi nove metode izražavanja ugledajući se na evropsku književnost. Tako se rađa i historijski roman kao poseban književni žanr. Međutim, do *pravog* historijskog romana trebao je proći određen period istraživanja i iziskivanja napora na tom spisateljskom putu kako bi se udovoljilo zahtjevima modernog romana.

S druge strane, nesumnjivo je da arapska književnost poznaje umjetnost pripovijedanja od davnina, te stoljećima uveliko učestvuje u toj umjetnosti. Međutim, moderno doba donosi promjene unutar društvenog života arapskog svijeta, tako da, po uzoru na evropske stvaraoce, nastaje i nova metoda pisanja, najprije priča, a kasnije i romana. Kako god, ovaj period u arapskoj književnosti smatra se i *pokušajem edukacije naroda i pozivom na određene političke stavove*.³

Tako, po uzoru na evropske pisce, pojavljuje se al-Ṭahtāwījevo djelo *Taḥlīs al-ʿibriz fi talḥīs Bārīs*, ʿAlī Pāšā Mubārakova priča *ʿIlm al-dīn*, al-Muwaylihījevo djelo *Ḥadītu ʿIsā bin Hišām*, itd. Međutim, prvim *pravim* romanom u savremenoj arapskoj književnosti smatra se roman *Zaynab* Muḥammada Ḥusayna Haykala. Objavljen je 1914. Autor romana *Zaynab* putovao je po Francuskoj, zavolio francusku književnost i odlučio napisati roman, otvarajući time novo poglavlje arapske književnosti.⁴

Sudeći po ovome, početkom ovog razvoja možemo smatrati kraj 19. st., a njegovom zrelom fazom 1914. godinu, tj. početak Drugog svjetskog rata.⁵

Utjecaj evropske književnosti nije bio postepen i prirodan, nego vrlo oštar i nagao, promjene su se odvijale pod utjecajem kolonijalnih sila. Arapsko društvo tražilo je način odgovora i transformacije kako bi spriječilo eroziju izvorne kulture usljed kolonijalizma, te sačuvalo vlastiti identitet i integritet.⁶

Koliko je vremena bilo potrebno da se roman razvije u formu u kojoj je danas, možemo vidjeti i na osnovu same terminologije. Naime, čitajući modernu arapsku književnu kritiku, najčešći oblik kojim se govori o počecima moderne arapske prozne književnosti je *al-qišša*.

³ ʿAnwar al-Ġundī, *al-ʿAdab al-ʿarabī al-ḥadīṭ*, Maṭbaʿa al-Risāla, s.l., s.a., str.173

⁴ ʿAbd al-Raḥmān ʿUṭmān, *al-ʿAdab al-ḥadīṭ*, Dār al-kitāb al-ʿarabiyy, al-Qāhira, 1965., str.174

⁵ Ṭāhā ʿAbd al-Muḥsin Badr, *Taṭawwur al-riwāya*, Dār al-maʿārif, al-Qāhira, s.a., str. 6

⁶ *Ibid.*, str.11

Međutim, termin koji se koristi za riječ roman najčešće je *al-riwāya*. Ponekad se ova dva termina uporedno pojavljuju, kao npr. u sintagmi *al-fann al-qaṣaṣiyy wa al-riwā'iy*.⁷

Roman se često svrstava kao jedna od vrsta *priče* (*'anwāu al-qīṣṣa*), uz bajku, basnu i kratku priču. Tako se *priče* dijele na: *al-ḥikāya*, *al-qīṣṣa*, te *al-riwāya*.⁸ Dakle, roman postepeno prerasta iz priče, a ako se smatra da je utjecaj Evrope bio oštar i nagao, nije ni čudno da se nije ni moglo pouzdano razgraničiti termine koji su se odnosili da oblike proznog stvaralaštva.

Termin *al-riwāya* u književnim kritikama pojavljuje se kao jedini termin kojim se označava *roman* tek onda kada se počne govoriti o djelima koja prevazilaze formu *priče* svojom strukturom.

Dakle, prije pojave romana Ğurġija Zaydāna, arapski roman je doživio određeni razvoj, kako terminološki, tako i na polju teme i forme. Taj razvoj je bio pogodno tlo na kojem je Zaydān mogao djelovati, odnosno započeti pisati svoje historijske romane.

Ako se struktura romana bazira na autorovoj imaginaciji što se tiče likova, događaja i slično, šta je onda definicija historijskog romana? Ako je roman historijski, trebalo bi da sadrži historijske događaje, činjenice i stvarne junake. Na taj način historijski roman predstavlja smještanje radnje romana u određeni period historijskih dešavanja kojem je dodana umjetnička nota kako bi poprimio formu koja ga čini romanom. Upravo za ovakav pristup opredjeljuje se Ğurġi Zaydān. On nastoji prenijeti čitaocu historijsku stvarnost vlastitog naroda inkorporiranu u radnju romana. Ta stvarnost se odigrava pred očima čitaoca, upravo u vrijeme otpora prema novonastaloj političkoj situaciji, u vrijeme intelektualne borbe za nacionalno osvještenje. Tako u arapskoj književnosti nastaje novi žanr: historijski roman.

Kada govorimo općenito o romanu u arapskoj književnosti, nije se razvijao samo historijski roman. Brojni arapski književni kritičari posvetili su pažnju kategorizaciji romana. Jedan od tih kritičara, dr. Ṭāhā Wādī, na osnovu etapa i faktora koji su utjecali na razvoj, romane (*al-riwāya*)⁹ dijeli na: romanističke i realističke romane. A onda romane koji pripadaju

⁷ Ḥamad al-Zayyāt, *Tārīḥ al-'adab al-'arabī*, Dār al-kitāb al-'arabiyy, al-Qāhira, str.433

⁸ Ḥ Amr al-Dusūqī, *Dirāsāt al-'adabiyya*, Dār al-nahḍa Miṣr, al-Qāhira, s.a., str.12-13

⁹ Termin *al-riwāya* ponekad su upotrebjava uporedo sa terminom *al-qīṣṣa*. Tako npr. Wādī u djelu *Madḥal 'ilā tārīḥ al-riwāya al-miṣriyya* za roman Tawfiqa al-Ḥakīma *'Awdat al-rūḥ* koristi termin *al-riwāya*, dok npr. Muḥammad Ğanīmī Hilāl u svom djelu *al-Naqd al-'adabiyy al-ḥadīṭ* koristi termin *al-qīṣṣa* kada govori o istom romanu. Razlog za ovo bi mogla biti nedovoljno jasna diferencijacija između duže priče i romana uvjetovana naglom utjecajem evropske književnosti u vrijeme preporoda.

romantizmu po svojoj formi dijeli na: emocionalno-socijalne, romantičko-analitičke i romantičko-historijske.¹⁰

Ovdje vidimo da se romantički romani dijele na tri vrste, među kojima je romantičko-historijski roman, odnosno roman čije je začetke, ali i značajne korake u njegovoj popularizaciji načinio Zaydān. Naime, uz utjecaje evropske književnosti, odnosno romantizma, ali i uz ono što je stoljećima ranije unjedreno u arapskoj proznoj književnosti, trebalo je iznaći način da se dopre do čitaoca kako bi ovaj prihvatio novi književni žanr. Politička previranja vodila su buđenju arapske nacionalne svijesti. Ğurġī Zaydān je u svemu tome vidio priliku da započne seriju romana o slavnim periodima arapske historije. Na samom početku, historijski roman se objavljuje u nastavcima u nekim časopisima. Zaydān je svoje romane veoma lahko mogao objavljivati u vlastitom časopisu *al-Hilāl*. Trebalo je samo pronaći način kako da zainteresira čitaoce historijskim temama, tako da ove teme Zaydān predstavlja ogrnute u jednu romantičnu priču. Na ovaj način počinje popularizacija historijskog romana.

Osim u *al-Hilālu*, romani se u dijelovima objavljuju i u drugim časopisima, kao što su: *al-Muqtataf*, *al-Ġāmīa*, te u novinama, poput *al-'Ahrāma* ili *al-Muqatta'a*.

Prije pojave Zaydānovih romana, arapski roman je bio više obrazovnog karaktera, dok je ono pripovjedačko u romanu bilo dosta marginalizirano.¹¹ Zaydān *obrazovnom* romanu pod utjecajem romantizma dodaje *pripovjedačko*, onu notu koja čini djelo umjetničkim uzletom, pa za rezultat dobiva *historijski* roman.

Već smo kazali da Zaydān, kao novinar, očito uzima sebi za zadatak da kroz roman, koji nije samo roman u umjetničkom smislu, nego ima za cilj i educirati čitaoce o nekim historijskim činjenicama, a po uzoru na evropski historijski roman, počinje pisati romane koji govore o slavnim danima arapske historije. Njegov cilj je, dakle, popularizirati ovu književnu formu, a to najlakše čini kroz svoj časopis *al-Hilāl*, u kojem redovno objavljuje vlastite članke koji podstiču i nacionalnu svijest Arapa, na način da čitaoce radnja romana podsjeća na njihovu višestoljetnu slavu koja je *umetnuta* u romantičnu priču.

Što se tiče evropskog utjecaja, zasigurno je putovanje Ğurġija Zaydāna u neke evropske zemlje i njegovo upoznavanje sa evropskom književnošću imalo utjecaja na njegovo

¹⁰ Ṭāhā Wādī, *Madḥal 'ilā tārīḥ al-riwāya*, Maktaba al-nahḍa al-miṣriyya, al-Qāhira, 1972., str.57- 69

¹¹ *Ibid.*, str.89-90

stvaralaštvo.¹² Da bismo dobili potpuniju sliku zašto Zaydān bira historijski roman kao svoj način umjetničkog izražavanja, potrebno je da vidimo kad, odnosno u kojim historijskim uvjetima ovaj žanr nastaje u Evropi.

Začetnikom historijskog romana smatra se Walter Scott (1771.-1832.). Scott je živio za vrijeme Francuske revolucije (1789.), što je nesumnjivo utjecalo na njegovo stvaralaštvo. Odnosno, prema Lukaczu, društvene promjene i kriza savremenog društva i jesu doprinjele i usponu i padu historijskog romana, jer je on bio umjetnički odraz društvenih događanja.¹³

I prije Scotta bilo je pokušaja pisanja historijskih romana. Međutim, tim romanima je nedostajalo ono *specifično historijsko: motivisanje osobenosti junaka historijskim svojstvima njihovog vremena*.¹⁴

Dakle, pravi historijski roman pojavljuje se na početku 19. st., a to je Scottov „Waverly“ objavljen 1814., ubrzo nakon pada Napoleona.¹⁵ Francuska revolucija doprinosi rađanju ovog žanra kao jednog od simbola narodnog otpora, što je slučaj i sa nastankom arapskog historijskog romana. Walter Scott u svojim romanima bavi se sitnim plemstvom, seljacima, običnim ljudima i njihovim svakodnevnim problemima. On se posvećuje nehistorijskim ili poluhistorijskim ličnostima.¹⁶

Pored Scotta, historijskim romanom bavio se i Alexander Dumas. Obojica su bili pod utjecajem romantizma, te su historiju stavili u službu emocijama, jer *romantizam donosi u historijski roman nacionalni, patriotski i demokratski osjećaj. Ove tri stvari estetski se miješaju u narativnoj formuli: herojsko viteštvo za savršenu ženu i patriotizam*.¹⁷

Zaydān je, za razliku od evropskih romanopisaca, pridavao važnost činjenicama. Njegovi glavni likovi bili su stvarne historijske ličnosti, dok je radnja romana pratila određeni historijski događaj i sve ono što mu je neposredno prethodilo. On čak uz svoje romane predočava spisak historijskih izvora iz kojih je crpio podatke, čime postiže određeni pomak u odnosu na evropske historijske romane. Taj pomak se odnosi na didaktičku ulogu njegovog romana u odnosu spram čitaoca, iako, s druge strane, roman ostaje uskraćen za ljepotu stilskih vještina.

¹² Vidjeti u: Ćurgī Zaydān, *Rihla 'lā 'Urūbā*, 1912., Hindāwī, al-Qāhira, 2012.

¹³ Ćānīf Tādiya, *al-Naqd al-'arabiyy*, Dimašq, 1993., str.232

¹⁴ Georg Lukacz, *Istoriski roman*, Kultura, Beograd, 1958., str.9

¹⁵ *Ibid.*, str.9

¹⁶ *Ibid.*, str.32

¹⁷ Florica Bodiștean: *A Vision of Femininity in the Romantic Historical Novel: Walter Scott*, tekst dostupan na: www.diacronia.ro/indexing/details.pdf

No, bez obzira na evropski historijski roman, Zaydān je svojim vlastitim romanom želio educirati čitaoce o slavnoj arapskoj historiji, pri tom ne gledajući na historiju prvenstveno sa aspekta politike, nego sa aspekta civilizacije, što se vidi u njegovom predstavljanju etičkih kodeksa i običaja unutar romana. Možda se, jednostavno, vodio mišlju da *ljudi uglavnom bolje razumiju prošlost, nego sadašnjost*¹⁸ i pretvarao tu misao u romantičnu priču.

Nesumnjivo je da je na njega ostavilo traga i putovanje u Francusku, Englesku i Švicarsku, a utiske sa tog putovanja vezane za društveni život, vlast, ekonomiju, nauku ili obrazovanje u tim zemljama prenio je u svojoj knjizi *Rihla 'ilā Ūrūbā*,¹⁹ želeći time ukazati arapskom čitaocu na evropska postignuća u navedenim oblastima.

3. Značaj i uloga Ğurġija Zaydāna u savremenoj arapskoj književnosti

Iako je rođen u Libanu, Zaydān bira Egipat kao mjesto gdje djeluje, jer *krajem 19.st. Egipat postaje istinski centar arapske propagande perom i jezikom, te postaje stjecište arapskih vođa*, a koji su dolazili iz Iraka, Sirije, Libana, Alžira, Maroka, itd.²⁰

Ğurġī Zaydān zasigurno zauzima veoma značajno mjesto u arapskoj modernoj književnosti. On je začetnik arapskog historijskog romana. Osim toga, bio je pisac, novinar i istraživač historije i književnosti. Najviše je istraživao za svoj časopis *al-Hilāl* koji je obilovao historijskim podacima. Objavio je nekoliko djela iz oblasti lingvistike, historije i književnosti. Neka od tih djela su: *Falsafat al-luġa*, *Tārīḥ al-Miṣr al-ḥadīṭ*, *Tārīḥ al-tamaddun al-'islāmī*, *al-'Arab qabla al-'islām*, *Mašâḥîr al-šarq*, itd.²¹ Sva ova saznanja iz različitih oblasti vješto je inkorporirao u svoje romane. Uz to, Zaydān je bio poliglota, poznao je i neke evropske jezike, kao što je njemački, engleski i francuski,²² što ukazuje na to da je mogao čitati evropske romane u njihovoj originalnoj verziji.

U njegovoj ličnosti stopile su se kvalitete jednog pisca, historičara i istraživača. Napisao je preko 20 historijskih romana u kojima govori o značajnim događajima u islamu, tačnije 22 romana koje je napisao u periodu između 1893. i 1913. godine.

¹⁸ 'Izzu al-Dīn 'Ismā'īl, *al-'Asas al-ġamāliyya*, al-Qāhira, 1955., str.98

¹⁹ Opširnije vidjeti u: Ğurġī Zaydān, *Rihla 'ilā Ūrūbā 1912.*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012.

²⁰ 'Anwar al-Ġundī, *al-'Adab al-'arabī*, s.l. s.a., str.452

²¹ Mārūn 'Abūd, *al-Mufaṣṣal fī tāriḥ*, Dār al-ṭaqāfa, Bayrūt, 1960., str. 401-402; Nadīm 'Adī, *Tārīḥ al-'adab*, Maktaba Rabī' bi Ḥalab, Ḥalab, 1954., str.507-509; Maḥmūd Šawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, Dār al-fikr al-'arabiyy, al-Qāhira, 1963., str.77

²² Ahmed Smajlović, *Falsafatu al-'istišrāq*, al-Qāhira, 1980., str. 610-611

Svoj prvi roman *al-Mamlūk al-Šarīd* objavio je 1891. Nakon toga započinje pisati seriju romana o historiji islama, a to su:

- *'Istibdādu Memālīk*, 1893.
- *'Armānūsa al-Miṣriyya*, 1895.
- *'Asīru al-mutamahdī*, 1895.
- *Fatātu Ġassān*, 1897.
- *'Adrā'u Qurayš*, 1899.
- *al-Sābi'a 'ašara fī ramaḍān*, 1900.
- *Ġādatu Karbalā*, 1901.
- *al-Ḥaġġāġ 'ibn Yūsuf al-Taqāfī*, 1902.
- *Fatḥ al-'Andalus*, 1903.
- *Šārl wa 'Abd al-Raḥmān*, 1904.
- *'Abū Muslim al-Ḥurāsānī*, 1905.
- *al-'Abbāsa 'uḥt al-Rašīd*, 1906.
- *al-'Amīn wa al-Ma'mūn*, 1907.
- *'Arūs Farġāna*, 1908.
- *'Aḥmad 'ibn Ṭulūn*, 1909.
- *'Abd al-Raḥmān al-Nāšir*, 1910.
- *al-'Inqilāb al-'uṭmāniyy*, 1911.
- *Fatātu Qayrawān*, 1912.
- *Šalāḥ al-Dīn wa makā'id al-ḥaššāšīn*, 1913.
- *Šaġaratu al-Durr*, 1913.
- *Ġihādu al-muḥibbīn*, 1914.²³

²³ 'Abd al-Raḥmān al-'Ašmāwī, *Waqfa 'ma'a Ġurġī Zaydān*, al-'Ubaykān, al-Riyād, 1993., str. 6-7; Muḥammad Ṭubayl, *Taḥawwulāt al-riwāya al-tārīhiyya*, s.l., 2012., str. 24

Na osnovu broja napisanih romana može se sigurno kazati da je neumorno radio na osvještavanju arapske nacije o njihovoj vlastitoj vrijednosti. Tretirao je skoro sve važnije datume arapske, odnosno islamske historije. Tu slavnu historiju čitaocu je prenosio u formi romana. Ova forma je bila njegovo sredstvo privlačenja ljudi da čitaju o historiji i nauče nešto iz nje. Historijske činjenice kod njega postaju presudne u odnosu na strukturu romana. Iako piše po uzoru na evropske pisce historijskih romana, čiji cilj je prvenstveno roman kao takav, kod njega u prvi plan izbijaju činjenice. Da bi olakšao čitaocu shvatanje historije, uz romane navodi društvena dešavanja u vrijeme odvijanja radnje, a isto tako i historijske izvore kojima se služio. U tim romanima nalazi se ljubavna priča, iz razloga da privuče publiku, koja će, iščekujući šta će se dogoditi glavnim junacima, nastaviti čitati roman, a ustvari čitati i razumijevati historijske događaje. Mjesto, vrijeme i likovi romana preuzeti su iz historijskih izvora. Popratni opisi su plod mašte pisca, osim ukoliko ne utječu na istinitost stvarne historijske radnje, nego se njima pojašnjava nešto, npr. običaji i postupci, i tad opisi postaju nužnost odvijanja radnje. Radi se o običajima prilikom ophođenja, prilikom prijema kod kralja, postavke kraljeve svite, poziciji koju neko zauzima u sjedenju u kraljevoj blizini prilikom neke ceremonije, način odijevanja, enterijer dvora, ukrasi, itd. Sve ono što se može naći u dato vrijeme i na datom mjestu u njegovim romanima u potpunosti mora odgovarati i mjestu i vremenu historijskog događaja koji opisuje.

Ovaj Zaydānov stil pisanja historijskih romana ujedno predstavlja Prvu školu historijskog romana savremenog Egipta. Kao predstavnik ove škole, on insistira na slavnim historijskim događajima i slavnim ličnostima kao temi romana.²⁴

Razlika između njega i, naprimjer, Tolstoja je u tome što ovaj u svom romanu „Rat i mir“ opisuje razvoj likova i razvoj događaja kroz dvije generacije. Ti likovi se razvijaju kroz godine i iskustvo i pod utjecajem vanjskih događaja, ali i uz njihova unutarnja previranja, tako da se na kraju dobije pouzdana i živa slika lika, odnosno, dobija se uvid u njegove psihološke osobine. S druge strane, Zaydān veoma često opisuje i citira sa pozicije jednog historičara, a ne kao istinski književni stvaralac. Međutim, ovaj njegov jednostavni stil pisanja privlačio je široke narodne mase.

²⁴ Maḥmūd Šawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, Dār al-fikr al‘arabiyy, al-Qāhira, 1963., str.77-78

Temu svih svojih romana Zaydān dijeli na dva dijela:

1. Historijski: u njemu su glavni historijski likovi, događaji i mjesta
2. Romantičarski: izmišljena tema o dvoje zaljubljenih koji nailaze na prepreke zbog kojih nisu zajedno, s tim da na kraju romana prevladava historijska tema, ruši se prepreka i njih dvoje se sastaju ²⁵

Ĝurgī Zaydān se u svojim romanima bavio i problematikom sukoba među dvjema stranama, bilo političkim ili vjerskim. Ovo predstavljannje različitosti imalo je didaktičku ulogu: razumijevanje, i, po mogućnosti, njihovo savladavanje.

Osim njega, kao pripadnici Prve škole djelovali su i Muḥammad Farīd 'Abū Ḥadīd,²⁶ i Ibrāhīm Ramzī.²⁷

Pored ove, Prve škole, došlo je i do nastanka Druge škole historijskog romana, čiji su predstavnici nastojali očuvati ljepotu arapskog jezika pišući profinjenim stilom, s tim da se izbor likova zasnivao na njihovoj historijskoj slavi. Ova škola bila je pod utjecajem metode *imitiranja* koja je bila poznata arapskoj književnosti u smislu pisanja komentara na već postojeća djela, gdje su izvori pronalazeni u srednjevjekovlju arapske poezije i proze. Isto tako, bili su i pod utjecajem određenih karakteristika Prve škole, ali i *nove* kulture, tj. utjecaja zapadne književnosti. Ova, Druga škola razvijala se s ciljem umjetničkog usavršavanja romana kao književne forme, pa tako i historijskog. Od predstavnika ove škole izdvojit ćemo npr. Muḥammada Sa'īda al-'Uryāna.²⁸ Dakle, Zaydānov angažman utjecao je na razvoj jednog pravca u ovom žanru, iz kojeg se razvio i drugi.

Da bismo imali potpuniji uvid u Zaydānov stvaralački opus, pogledat ćemo kako neki arapski književni kritičari posmatraju njegove romane:

Muḥammad Haykal za Zaydāna tvrdi da nudi općenit opis, bez neke posebne filozofije, da predstavlja prošlost poput izvješća, dok Farah Antony tvrdi da njegova umjetnost pripovijedanja upotpunjuje historiju, te da analizira svoje stavove i simpatije kako bi istaknuo raznovrsne ljudske vještine. Muḥammad al-Ṭayyib Ḥasan smatra njegovo proučavanje historije površnim, bez umjetničkog jedinstva, bez harmonične psihološke analize ili povezanosti teme sa okolinom, valjanosti historijskih i geografskih opisa, te postojanja

²⁵ Maḥmūd Šawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, Dār al-fikr al-'arabiyy, al-Qāhira, 1963., str.79

²⁶ *Ibid.*, str. 86

²⁷ *Ibid.*, str. 99

²⁸ *Ibid.*, str 106

dijaloga unutar njegovih članaka. Međutim, i pored ovakvih stavova, Zaydān zauzima veoma značajno mjesto, jer je težio sakupljanju činjenica i predstavljanju istih čitaocu, sa lahkoćom izraza i bez pretjeranog uljepšavanja.²⁹

Ono što je neosporno je to da je on uložio napore u proširivanju horizonata kulture i historije, naročito što se tiče ratova, politike i društvenog života srednjevjekovne historije islama. Uz to, nastojao se okoristiti zapadnjačkom kulturom, i to pod utjecajem nastojanja psihologije za pozitivnim ili negativnim osjećanjem, prema ljubavi ili mržnji, te u konačnici, otvaranju vrata za svakog onog ko želi nastaviti njegov stil pisanja. On je pionir koji iza sebe ostavlja konstantni trud u predstavljanju historije. Izjasniti se o njemu u ovoj jedinstvenoj vještini je duboko i višeznačajno, tj. zauzeti se za pisca koji je napisao toliko kontinuiranih romana, a što je ujedno i ogroman doprinos za epohu u kojoj je započeo prelazak iz pravca imitiranja prethodnika u novi pravac koji je pod utjecajem zapadnjačkog romana.³⁰

Ahmed Smajlović njegovo ime navodi među imenima istaknutih savremenih arapskih mislilaca koji su moderna književna istraživanja radili oslanjajući se ponekad na staru i klasičnu arapsku književnost, ponekad na orijentaliste, a ponekad na lični stav. Smajlović zaključuje da, bez obzira na to otkud potječu njihovi stavovi, doprinos ovih mislilaca arapskoj književnosti ostaje izuzetan. Odveli su ovu književnost u nove horizonte, u šire vremensko razdoblje, u dublje propitivanje, te dali ovoj književnosti veći utjecaj nego što ga je imala ranije. Oni su učvrstili sposobnost arapskog uma da daje i uzima, da bude i iskren i originalan, da kultivira i asimilira, kao što su ukazali na jasnoću i delikatnost slobodnog mišljenja u istraživanju koje je vodilo utjecaju na druge.³¹

Osim toga, Smajlović ukazuje i na njegov doprinos proučavanju arapske književnosti,³² ali i na to kako su njegova djela utjecala na savremeni arapski preporod, kako su njegov lingvistički opus i proučavanje savremenih metoda bili poveznica između arapskog naučnog pokreta obnove i pokreta impulsivnih orijentalista Evrope i Amerike. Osim toga, učvrstio je svoje veze sa orijentalistima poput Theodora Noldekea, Juliusa Wellhausena, Davida Samuela Margolioutha, i mnogih drugih, koji su došli u Kairo proučavati arapske studije i rukopise, te ih nastojali objaviti. On jeste utjecao na njih, ali i oni na njega. Uzajamno su istraživali, s tim da je on daleko bolje od njih poznao arapski jezik, zbog čega je rasla njegova vrijednost u njihovim očima. Počeli su čitati njegove tekstove u *al-Hilālu*, zatim i njegova ostala djela, da

²⁹ Maḥmūd Šawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, Dār al-fikr al-'arabiyy, al-Qāhira, 1963., str.85

³⁰ *Ibid.*, str.86

³¹ Ahmed Smajlović, *Falsafatu al-'istišrāq*, al-Qāhira, 1980., str.361

³² *Ibid.*, str.361-367

bi na kraju prihvatio poziv nekolicine njih da prevede neke romane o islamskoj historiji. Ti romani su bili među prvim romanima prevedenim na zapadne jezike sa savremenih arapskih izvora.³³

Dakle, jasno je da je Zaydān bio pod utjecajem orijentalista, svojih savremenika ili prethodnika, te da je od njih preuzeo sistematiziranje, lančano navođenje tema preciznim rasporedom, te induktivno i analitički dolazio do rezultata.³⁴ Ovo istraživanje jedne teme ili ličnosti zasebno, kao i određenog perioda u književnosti ili historiji, bilo je inovativno u arapskom svijetu.³⁵

Međusobni utjecaj ostvario je i sa istaknutim savremenim arapskim piscima, pjesnicima i misliocima, kao što su: Ṭāhā Ḥusayn (1899.–1973.), ‘Abbās al-‘Aqqād (1889.-1964.), Muḥammad Haykal (1888.–1956.), ‘Anṭūn al-Ġamīl (1887.–1948.), Ḥalīl Muṭrān (1872.-1949.), al-Manfalūṭī (1876.–1924.), Ḥalīl Ġibrān (1883.–1931.). Sa ovim autorima je saradivao ili bio usko povezan na osnovu njihovih pravaca i metoda izražavanja.³⁶

Koliko je bio pod utjecajem orijentalista svjedoči i njegovo lično priznanje koje je objavio u uvodu u svoje djelo *Tārīḥ ‘ādābi al-luġa al-‘arabiyya* gdje navodi nazive knjiga na njemačkom, engleskom i francuskom koje je koristio za svoje djelo. Dakle, koristio je djela orijentalista i njihove primjere, te koristio njihove izvore i metode u svojoj studiji o islamskoj civilizaciji i arapskoj književnosti, te dobijao informacije na osnovu rada orijentalista. Značajan je i broj onih na čiji je rad utjecao. Među njima su: ‘Aḥmad ‘Amīn, ‘Anastās Mārī al-Karmalī, Haykal, Louis Ṣayhū, i mnogi drugi. Novi pravac u historiji arapske književnosti koji je predvodio Zaydān po prvi put sadrži obilježje zajedništva orijentalista. Njegovim stazama su išli i neki profesori arapske književnosti, pisci i istraživači 20. stoljeća, kao što su Muṣṭafā Ṣādiq al-Rāfi‘ī, Aḥmad al-‘Iskandarī, Maḥmūd Muṣṭafā, ‘Aḥmad al-Zayyāt, Ṣawqī Dayf, itd.³⁷

Zaydānov utjecaj na Ṭāhu Ḥusayna vidljiv je u Ṭāhinim djelima: studiji *Ḍikrā ‘Abī al-‘Aṭā’i*, koja se smatra njegovim prvim sistematiziranim naučnim istraživanjem, ili u, također sistematiziranoj, poslanici *Falsafa ‘Ibn Ḥaldūn al-‘Iġtimā’iyya*.³⁸

³³ Maḥmūd Ṣawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, Dār al-fikr al-‘arabiyy, al-Qāhira, 1963., str.610

³⁴ *Ibid.*, str.362

³⁵ Aṭiyya ‘Āmir, *Dirāsāt fī al-‘adab*, Dār al-Maġrib al-‘arabiyy, Tūnis, s.a., str.29

³⁶ Maḥmūd Ṣawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, Dār al-fikr al-‘arabiyy, al-Qāhira, 1963., str.610

³⁷ *Ibid.*, str.610-611

³⁸ *Ibid.*, str.611

Iz istraživanja dr. Ahmeda Smajlovića o Ğurĝiju Zaydānu indikativno je da ga prikazuje kao istraživača, znanstvenika, orijentalistu, a da ga ni ne spominje kao romanopisca.³⁹ Međutim, Zaydān je istraživački pristupao svim svojim radovima, pa tako i romanu, jer je radnju romana, odnosno temu bazirao na činjenicama provjeravanim iz više različitih historijskih izvora, što govori u prilog tome da je sistematizaciju korištenu za historijska istraživanja prenosio i u sadržaj romana.

O njemu kao romanopiscu savremeni arapski književni teoretičar Šawqī Dayf kaže da njegov narativ nije umjetnički, nego je *narativna historija*⁴⁰, koja uključuje ljubavnu priču. Zaydān u toj svojoj historiji kao narator vodi računa da ne prilagođava događaje, nego ih opisuje upravo onako kako su se odvijali, i to bez analize stavova i emocija.

Iz svega gore navedenog vidimo da je Zaydān utjecao na neke svoje savremenike, ali i na one koji su djelovali i nakon njegove smrti. Njegov utjecaj, pogotovo onaj didaktički, seže i do danas, budući da historijski romani koje je pisao nude pouzdane historijske događaje uobličene u romanesknu formu. Oni jesu lišeni stilskog ukrašavanja, ali su pouzdani historijski izvori za proučavanje *Zlatnog doba* arapske historije.

A obzirom da je začetnik historijskog romana kod Arapa, njegov najveći značaj ogleda se u tome da je svojim djelovanjem nastojao doprinijeti shvatanju arapske historije na jedan edukativan način, i to svojim i novinarskim, i književnim, i istraživačkim angažmanom. On živi i djeluje na razmeđu 19. i 20. stoljeća, kada na političkoj sceni Egipta dolazi do modernizacije, do pokušaja ugledanja na evropsku kulturu i dostignuća, ali i na evropski model društvene svakidašnjice. Da bi se Egipat modernizirao, bilo je potrebno preuzeti ono što je dobro iz zapadne kulture. Stoga se on zalaže za inovativne metode koje su uključivale evropski model pisanja romana, čime njegov doprinos u razvoju modernog arapskog romana postaje izuzetno značajan. Redovno objavljuje romane, *prislanja* ih uz historiju, otvarajući time nove horizonte i trasirajući put budućim naraštajima romanopisaca.

Neki od tih pisaca na koje je Zaydān utjecao su: Ğamāl Ğīṭānī, Riḍwī ‘Āšir, ‘Aḥmad Raḥīq ‘Awaḍ.⁴¹

Iz korpusa romana koje nam je ostavio iza sebe Ğurĝi Zaydān izdvojit ćemo njegova dva romana, a to su *Šaĝarat al-Durr* i *Faḥ al-’Andalus*.

³⁹ Smajlovićeva fokusiranost u *Falsafat al-’Istišrāq* bila je na orijentalistici i orijentalistima, pa je i Zaydān posmatran isključivo kao orijentalista.

⁴⁰ Šawqī Dayf, *al-’Adab al-’arabiyy al-mu’āšir*, Dār al-ma’ārif bi Mišr, al-Qāhira, s.a., str. 611

⁴¹ Muḥammad Ṭubayl, *Taḥawwulāt al-riwāya al-tārīḥiyya*, s. l., 2012., str.24

4. Roman o historijskoj heroini: Šaġarat al-Durr

Među romanima koje je Zaydān napisao, *Šaġarat al-Durr* je zasigurno njegov najpoznatiji roman. Osim po svojoj glavnoj junakinji, značajan je i za predstavljanje prilika koje su definirale period pada ogromnog Abbasidskog carstva. Naime, radnja ovog romana odvija se u Bagdadu, glavnom gradu Carstva, ali istovremeno i u Egiptu, tj. u njegovom perifernom dijelu. Ključni vremenski period radnje romana jeste par mjeseci neposredno pred sami pad Abbasidskog carstva. Kako pad carstva nastaje ulaskom Mongola u glavni grad, Bagdad, tako prestaje i radnja romana. Autor nam ukazuje na elemente koji su doveli do pada Bagdada, prvenstveno na unutrašnji raskol. Istovremeno, radnja prati i događaje u Egiptu, gdje se dešavaju učestale promjene na tronu. I u Egiptu je vidljiv unutrašnji raskol, jer je roman pisan iz pozicije likova koji svakodnevno proživljavaju dramu koja vodi do prekretnice u historiji, a svi junaci romana su ili direktno, ili indirektno, upleteni u događaje.

U jednom kratkom vremenskom periodu ne čelu Egipta pojavljuje se i jedna žena, čiju će vladavinu historija bilježiti kao vladavinu prve žene – vladarice u islamskom svijetu, i kojoj autor posvećuje naslov romana. Vladavina jedne žene nije bila čest slučaj nigdje u svijetu, pa tako ni među muslimanima. Da bismo stekli malo bolji uvid u roman, kazat ćemo ponešto o njemu. Započet ćemo onim što nam je i sam Zaydān predočio na samom početku, tj. upoznao čitatelje sa historijskim okolnostima u koje uokviruje radnju romana.

4.a Presjek egipatske historije kao autorov predgovor romanu

Prije samog sadržaja romana nalazi se spisak historijskih izvora kojima se autor služio prilikom pisanja, tj. traganja za hronotopom romana *Šaġarat al-Durr*, kao i kratak historijski presjek okolnosti u kojima se radnja romana odvija.

Taj presjek autor nam donosi na sljedeći način:

Osvojio ga je Šalāḥ al-Dīn i sagradio tvrđavu al-Qāhira, koja je postala središte njegove vlasti. Melik al-Šālīḥ al-Kāmil zavladao je Egiptom 637.g. Među svojim vojnicima imao je oko 1000 Turaka – Mamlūka, kojima je sagradio tvrđavu na riječnom ostrvu al-Rawḍa, gdje je i premjestio sjedište svoje vladavine iz tvrđave al-Qāhira.

U to vrijeme bili su učestali krstaški napadi na Egipat pod vodstvom franačkog kralja Luja IX. Melik al-Šāliḥ je bio bolestan, tako da nije ni znao za franački napad, pa nije mogao ni izdati ikakvu naredbu vojsci. Franci su osvojili Dimyāt uz pomoć domaćih izdajnika i bijega nekih od al-Šāliḥovih zapovjednika. Vladar ubrzo umire. Naslijedio ga je njegov sin, Ġiyāṭ al-Dīn Ṭūrān Šāh, koji se prozvao al-Mu‘azzam. Međutim, stvarni autoritet bio je u rukama Šağaratu al-Durr, jedne od ġāriya vladara al-Šāliḥa. Nakon njegove smrti, ona je obavljala državničke poslove. Sakrivala je njegovu smrt sve do povratka njegova sina Ġiyāṭ al-Dīna iz Sirije, koji je postao vladar 647.g.

Egipćani su se borili sa krstašima, uspješno odolijevali njihovim napadima, te čak i zarobili samog Luja IX. i popriličan broj njegovih oficira i vojnika.

Istovremeno, došlo je do razdora u muslimanskoj vojsci: podijelili su se na al-Mu‘azzamove vojnike i na Mamlūke njegova oca. Mamlūci su krenuli na Ġiyāṭ al-Dīna, koji se prepao i pokušao pobjeći, ali, uhvatili su ga i ubili. Potom su priznali vlast Šağarat al-Durr. Nastupio je raskol između nje i nekih mamlučkih zapovjednika i ostatka Ejjubijske države, te ostalih koji su zahtijevali suverenitet.

Potom vlast nad Egiptom dospijeva u ruke Mameluka. Upravo u to vrijeme Tatari su napali Bagdad pod vodstvom Hulagua, ubili halifu al-Must‘ašima. Nakon toga središte hilafeta premješta se u Egipat.⁴²

Dakle, Zaydān čitaocce na ovaj način upozna je sa vremenom, okolnostima i likovima na koje će se radnja historijskog romana odnositi. Historijski izvori koje navodi su arapski. On kao Arapin, ali i kao pisac i historičar, piše ovaj roman sa pozicije jednog arapskog pisca. Međutim, u samom uvodu u ovaj roman vidimo da je njegov stav poprilično neutralan, odnosno da on nastoji navesti činjenične podatke preuzete iz historijskih izvora, bez da zauzima bilo čiju stranu. Tu historijsku priču kazuje nam kroz roman isprepletenu sa ljubavnom pričom.

⁴² Ġurgī Zaydān, *Šağarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str. 15-16

4.b Radnja romana: ljubavna priča utkana u historijske događaje

Radnja romana prati Zaydānov uvod u kojem je pobliže objasnio historijske činjenice o kojima će govoriti. Ta radnja izgleda otprilike ovako: pred dolazak Hulaguovih trupa u Bagdad i rušenje Abbasidskog hilafeta, Fatimidi u Egiptu ratuju sa križarima. Fatimidski vladar al-Šāliḥ umire, a na čelo države stupa njegova supruga Šaḡarat al-Durr, koja postaje prva žena vladarica muslimana. Ona ima povjerenje vojnih zapovjednika. Jednog od njih, ‘Izzu al-Dīna voli, a za drugog, Rukn al-Dīna zaručuje svoju vjernu sluškinju Šūkār.

Uskoro se susreće sa ljubomorom i pokušajima da se ona svrgne sa vlasti. Najžešća protivnica joj je Salāfa, koja smatra da je ona imala veće pravo na tron. Zbog silne ljubomore, šalje pismo na abbasidski dvor po trgovačkom putniku Saḥbānu, ali tek nakon što se uvjerila u njegovu odanost. To pismo sadržava uputstva za smjenu Šaḡarat al-Durr.

Šaḡarat al-Durr postaje vladarica, ali njena vladavina kratko traje. Suočena sa izdajom voljenog ‘Izzu al-Dīna, uz Salāfino djelovanje iz sjene protiv nje, biva svrgnuta, a uskoro i ubijena.

S druge strane, Salāfa nastoji i Šūkār odvojiti od nje, tako da je na prevaru odvede na halifin dvor. Rukn al-Dīn, njen zaručnik i Šaḡarat al-Durr tragaju za njom.

Ubrzo nakon Šaḡarat al-Durrine smrti, i ‘Izzu al-Dīn biva ubijen. Rukn al-Dīn nastavlja tražiti svoju voljenu, ali bezuspješno. Salāfa ga uvjerava da je ona mrtva, ali on joj ne vjeruje. Nakon što mu ona priznaje da je umiješana u Šaḡarat al-Durrinu i ‘Izzu al-Dīnovu smrt, on shvata da bi mogla biti umiješana i u Šūkārinu, pa je ubija.

Istovremeno, Tatari dolaze da osvoje Bagdad. Nastaje opći metež. Rukn al-Dīn, pokušavajući da spasi imama ‘Aḥmada, saznaje da mu je zaručnica ipak živa. Napokon se susreću i odlaze u Egipat, gdje se vjenčaju, ostavljajući za sobom Bagdad.

Na ovaj način, padom Bagdada i povratkom dvoje zaljubljenih u Egipat, završava se roman *Šaḡarat al-Durr*. Prestankom radnje romana, započinje nova historija ovog dijela svijeta, ali se istovremeno rađa i nova nada u bolji život koji će njih dvoje započeti u Egiptu, svojoj domovini.

Ġurġī Zaydān paralelno u priči o dva geografski poprilično udaljena mjesta, pogotovo u vrijeme dešavanja radnje, Bagdadu i Egiptu, uvodi i dvije ljubavne priče. Ove ljubavne priče autor *ugrađuje* u historijske činjenice, kao da su njihov sastavni dio. On ne zalazi puno u razloge zašto se nešto dešava, bilo da opravdava ili osuđuje postupke svojih junaka, bilo kao

narator ili kroz neki svoj lik. On jednostavno *prati* historijske događaje, onako kako su se odvijali, a čitaocu ih približava djelovanjem svojih junaka, i to najčešće stvarnih, vrlo rijetko imaginarnih.

Ponekad u romanu neprimjetno pokazuje svoj stav, npr. kada Saḥbān kaže da ne voli živjeti u Bagdadu, jer je on šiija, a abbasidske halife ne vole šiije, nego ih progone, muče i ubijaju. On ovdje ustvari kroz lik svog junaka, Saḥbāna, izražava vlastiti stav, stav o jednom od potencijalnih razloga propasti Carstva zbog nejednakog ophođenja prema podanicima.

Ovaj vlastiti stav, ali i još neke stavove, autor skoro pa neprimjetno, kroz razmišljanja i djelovanja svojih junaka, predočava čitaocu kojem vrlo vješto ostavlja dovoljno prostora da sam donese vlastiti zaključak.

4.c Likovi u romanu i njihov međusobni odnos

Skoro svi likovi u ovom romanu su historijske ličnosti. Prije samog kazivanja romana, Zaydān navodi imena likova i njihovu ulogu, i to ovim redoslijedom:

- Šaḡarat al-Durr, supruga vladara al-Šāliḥa
- Šūkār, sluškinja Šaḡarat al-Durr
- 'Izzu al-Dīn 'Aybak al-Turkmānī, vojskovođa, general
- Rukn al-Dīn Baybars, jedan od vojnih komandanata
- Salāfa al-Turkiyya, ḡāriya al-malika al-Šāliḥa
- Saḥbān, trgovac platnima iz Bagdada
- al-Musta'sim bi 'Allāh, posljednji abbasidski halifa u Bagdadu
- al-'Amīr 'Aḥmad ('Abū Bakr), povjerenik al-Musta'sima bi-'Allāha
- Tatar Hulagu, unuk Džingis-kana
- Mu'yid al-Dīn al-'Alaqamī, vezir al-Musta'sima bi-'Allāha⁴³

Iz ovog što nam je autor naveo, vidimo da ovaj roman ima samo deset likova. Uz njih se, ali nakratko, pojavljuju još dva-tri imena koja autor ovdje ne spominje. Ti likovi se pojavljuju u romanu samo onda kada se neki događaj odigrava, pa je potrebno da se taj događaj objasni uvođenjem novog lika, kao neka usputna, sporedna ličnost unutar slijeda neke radnje. Njegova pojava i djelovanje imaju funkciju koja se u radnji romana ne može pripisati djelovanju nekih od glavnih likova, jer historija tako ne tvrdi. Jedan od tih likova je npr. lik imama 'Aḥmada, koji predstavlja duhovnost, a pojaljuje se pri kraju romana. Da bi se

⁴³ Ğurgī Zaydān, *Šaḡarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str. 7

ispričala historijska priča, Zaydān je imao dovoljno junaka. Činjenica da 'Aḥmadov lik dolazi na samom kraju dovoljno govori u prilog ovoj tvrdnji. On ustvari pomaže Rukn al-Dīnu da pronade svoju voljenu zaručnicu. Ovaj lik u sebi nosi simboliku duhovne čistote, svih onih lijepih osobina koje dovode do konačne sreće i izbavljenja. Upravo taj sretni kraj romana i nada u istinsku sreću su ustvari piščeva svojevrsna nagrada likovima koji su se iskreno voljeli i nastojali ne činiti zlo drugima, likovima koji nisu bili upleteni u spletke, nego jednostavno voljeli i vjerovali, te bili ustrajni u svojim uvjerenjima.

Ali, vratimo se likovima koje sam autor navodi prije početka romana. Među ovih deset navedenih imena, šest imena možemo smatrati glavnim likovima. To su ujedno i likovi upleteni u ljubavne priče: Šaḡarat al-Durr, Šūkār, 'Izzu al-Dīn, Rukn al-Dīn, Salāfa, Saḡbān. Interesantno je da je lik halife al-Musta'šima poprilično marginaliziran. Na prvi pogled to može izgledati čudno, obzirom na to da se radi o historijskom romanu koji je u potpunosti prilagođen historiji, što znači da lik vladara jednog carstva ne bi smio biti zanemaren. Međutim, halifin lik jeste zanemaren, ali ne i izostavljen. Zaydān se opredjeljuje za posmatranje stvarnosti iz ugla van halifinog dvora. Glavni lik je vladarica. Ako bi halifi dao više prostora u romanu, on bi svojim položajem možda mogao ugroziti njegov glavni lik, Šaḡarat al-Durr, i u tom slučaju gubila bi se suština njene važnosti za roman, uključujući i sam naslov istog.

Opisi likova su poprilično oskudni. Kada posmatramo glavni lik, tj. Šaḡarat al-Durr, Zaydān ne opisuje njenu ljepotu, što bi izgledalo sasvim prirodno u narativu, nego je opisuje na sljedeći način: kao suprugu vladara al-Šāliḡa, kojem je rodila sina Ḥalīla. Od njenih osobina, navodi da je bila izuzetno lukava i pametna, te je zadobila njegovo ogromno povjerenje. Kada je al-Šāliḡ umro u al-Manṣūri 647 g., sakrila je njegovu smrt, te obavljala državničke poslove očekujući uspjehe vojnih zapovjednika u ratovima protiv križara. Međutim, suprugovu smrt nije krila od visokih vojnih zapovjednika, pogotovo od 'Izzu al-Dīna 'Aybaka al-Turkmānīja, kojega je voljela.⁴⁴ Autor nastavlja govor o Šaḡarat al-Durr: *vratila se u tvrđavu u kojoj je i boravila, dok su je obuzimale misli koje nije nikom govorila. Uprkos ogromnom povjerenju u Šūkār, ništa joj nije otkrivala. Te, mjesečinom obasjane, noći misli joj uzburkaše brige prouzrokovane onim što je jedino ona znala. Sa svojom sluškinjom Šūkār bila je veoma bliska. Šūkār je prelijepa. Ima milozvučnu boju glasa, a sviranje ūda dovela je do savršenstva. Šaḡarat al-Durr, nakon što na momenat odagna svoje misli, pozva je kod sebe da se malo druže i da uživa u ljepoti njenog glasa. Šaḡarat al-Durr obuče jednostavnu odjeću, pa prebaci*

⁴⁴ Ğurgī Zaydān, *Šaḡarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str.14

na se svileni ogrtač, sjede na balkon i uperi pogled prema obali Nila. Okolina je bila mirna. Lagahni povjetarac poigravao se njenom kosom rasutom po leđima. Ona pokupi svoju kosu i nehajno je sveza. Ogrtač nije popravljala. Da je neko posmatra, bio bi uvjeren da je zaokupljena nečim važnim. Iscrpljenost u njenim očima otkrivala je nervozu. Izgledalo je kao da će se zloba raspršiti iz njih usljed problema koji joj obuzimaju misli. A ona nije poput ostalih žena. Ima srce muškarca i ambicije velikana. Kada odluči da nešto preduzme, ne obraća pažnju na prepreke na koje bi mogla naići na tom putu, jer ona ih savladava, ne birajući sredstva, kao što to čine veliki ljudi i gospodari vlastitih ambicija.

Njena lična služavka Šūkār bila je isto Turkinja kao i ona, još uvijek u cvatu mladosti. Voljela ju je i povjeravala joj novosti i tajne. Ali, i pored tolikog povjerenja, bila je pronicljiva dovoljno da ne otvara dušu nikome, niti da kome ukazuje povjerenje kada su u pitanju važne stvari. Zato su mamelučki zapovjednici osjećali strahopoštovanje prema njoj i polagali joj račune. Ovladala je njihovim srcima izazivajući njihovo strahopoštovanje i divljenje.⁴⁵

Vidimo da autor na samom početku romana ne opisuje Šaġarat al-Durrin izgled, nego opisuje njene sposobnosti, kao da time želi skrenuti pažnju upravo na te sposobnosti, a ne na njen fizički izgled. U svojoj mašti mogao ju je opisati onako kako je želio, to ne bi izmijenio sliku stvarnih događaja. Ali, Zaydān kao da se ni ne želi baviti maštovitim opisima, nego usmjeriti pažnju upravo na Šaġarat al-Durrine sposobnosti.

Također, autor uporedo uz Šaġarat al-Durr uводи u roman i njenu sluškinju Šūkār kojoj pripisuje ženske epitete, poput ljepote ili nježnosti. Šūkār nije historijska ličnost, ona je lik u romanu usko povezan sa glavnom junakinjom, sa kojom proživljava sve njene sretne i tužne momente. Lik Šūkār služi kako bi se romantična priča odvijala nesmetano, ali i istovremeno sa historijskim događajima. Ona nije direktno upletena ni u šta. Također, njen lik predstavlja utjecaj romantizma na Zaydāna. Šūkār se na početku romana susreće i nakratko razgovara sa svojim zaručnikom, ostatak romana provode odvojeno i čeznući jedno za drugim, da bi se tek na kraju romana susreli.

Taj njen zaručnik je Rukn al-Dīn Baybars, visoki vojni dužnosnik. Zaydān ga opisuje kao mladića visoka stasa, lijepe građe, lijepih crta lica. On zajedno sa Šūkār predstavlja romantičnu kariku romana, onu iskrenu ljubav koja čeka susret sa voljenim bićem. Pošto je Šaġarat al-Durr bila vladarica nad mamelučkom vojskom, Rukn al-Dīn je lik u romanu koji je poštuje i sluša njene naredbe. On je prvenstveno vojnik, posvećuje svoj život ponajprije

⁴⁵ Ğurgī Zaydān, *Šaġarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str.14-15

vojnoj službi, a tek onda voljenoj osobi. On ne izdaje Šaġarat al-Durr niti u jednom trenutku, a ni Šūkār. Njegov lik u svojoj boli presuđuje ubici vladarice, ali i potencijalnoj ubici voljene žene, Salāfi, tako što je ubija. On jednostavno *živi* za svoje ideale.

Salāfa, porijeklom iz istog kurdskog plemena kao i vladar al-Šālih, u čijem haremu je bila ġarija. Međutim, ona mu nije podarila dijete, tako da nije ni mogla preuzeti vlast. Stoga je bila ljubomorna na Šaġarat al-Durr i nastojala je svrgnuti. Za nju Zaydān u romanu tvrdi da je bila poznata po ljepoti, ali i po dobroti. Kada je Šaġarat al-Durr preuzela vlast, Salāfa je znala da gubi svoj utjecaj. Ona ulaže sve moguće napore kako bi je uklonila. Njen lik ima ulogu da poveže, da uvede u roman abasidskog halifu al-Musta'sima, stvarnog sudionika historijskog događaja svrgavanja Šaġarat al-Durr. Naime, ona čini sve kako bi odvojila sve one koje Šaġarat al-Durr voli od nje, kako bi ostala usamljena i bespomoćna, te kako bi bila potpuno uništena. Ovdje Zaydān unosi elemente romantizma, kao što su bol ili patnja, u emocije glavne junakinje. Salāfa spletkama uspijeva uvjeriti Šaġaratu al-Durrinog voljenog 'Izzu al-Dīna da je izda. Pokušava uvjeriti i Rukn al-Dīna da mu je zaručnica mrtva, ali on bira ljubav, nadu, odbija da povjeruje u smrt voljene žene, nikako ne pristajući na Salāfinu igru.

'Izzu al-Dīn 'Aybak, lik vojskovođe koji je nakon Šaġarat al-Durr preuzeo vlast. Ona ga je iskreno voljela, a on je tu ljubav odbacio. Koliko god je učestvovao u njenom postavljanju na vlasti, isto tako je učestvovao u njenom svrgavanju.

Ovi glavni likovi romana su historijski poznate ličnosti, osim Šūkār i Salāfe. One pripadaju dvoru, pa su time dobile ulogu u razvoju radnje, odnosno poslužile svojoj svrsi – prepričavanju historije pomoću narativa. Zaydān ova dva lika koristi i kao sponu događanja u središtu hilafeta – Bagdadu, i udaljenom Kairu. Šūkār biva nasilu odvedena iz Kaira u Bagdad, dok Salāfa samovoljno putuje iz Bagdada u Kairo kako bi izbliza smislila način kako svrgnuti Šaġarat al-Durr.

Ġurġī Zaydān ne posvećuje posebnu pažnju karakterizaciji svojih likova. Ne zadire duboko u njihove odnose, osjećanja, ne zadire u njihov psihološki profil. Njihova zadaća je prepričavanje zbilje koja se dogodila u dalekoj prošlosti, na koju oni utječu, odnosno učestvuju u njoj direktno ili indirektno. Osim ova četiri navedena lika, i ostali likovi su u funkciji historije. On ovdje uvodi uz lik abasidskog halife i lik Hulagu-hana, i to na način da on najprije vrši prepisku sa Dvorom, a potom se susreće sa halifinim povjerenikom. Za karakterizaciju svojih likova služi se dokumentima iz historijskih izvora.

4.d Opisi kao gradivni blokovi romana

Opisi u Zaydānovim romanima, kao i likovi, imaju svrhu – prenošenje i pojašnjenje historijske scene o kojoj roman govori. Prilikom opisivanja nekoga ili nečega autor se služi također historijskim podacima, s tim da se ponekad, da bi dočarao određeni momenat, prepusti volji vlastite mašte, ali njegov smisao ili volja za umjetničkom, stilogenom formom romana nestaje onda kada počinje da govori o stvarnom događaju. Od Zaydānovih opisa na osnovu historijskih izvora, navest ćemo opis Bagdada, prijestolnice tadašnjeg hilafeta:

Bagdad je doživio najveći procvat za vrijeme al-Ma'mūna. Njegova zdanja i vrtovi prostirali su se na oko 16 000 palača, koje su sačinjavale cijele uređene gradove.

Nalazio se na zapadnoj obali rijeke Nil. To je bio Vječni grad kojeg je sagradio al-Manšūr. Plan grada bio je okrugla oblika.

U periodu našeg romana, tj. u 7.st. po Hidžri, njegovo stanje se promijenilo. Većina zdanja je premještena na istočnu obalu, gdje se nalaze i dvorovi halifa. Al-Manšūrov grad je nestao. Nakon što je u prvom stoljeću svog nastanka bio kolijevka civilizacije, trgovinsko središte, stjecište naučnika i pjesnika, te utočište tragaocima za bogatstvom i ljepotom, slabljenjem moći halife, postao je stjecište intriga. Smutnja je vladala među njegovim stanovnicima, pogotovo raskol među sunijama i šiijama, tako da gotovo nikad nije prošla godina dana, a da nije bilo ubistava, dok je u središtu svih zbivanja bila vlast. Predstavnici vlasti bili su sunije, dok je pritisak uglavnom bio na šiije. Oni su živjeli u Karhu i Kāzimiyi, strpljivo podnoseći nedaće. Usprkos tome, vlast ih je koristila za svoje interese i poslove.

Ovaj raskol bio je uzrok pada Bagdada i njegovog ulaska u posjed Tatara pod vodstvom Hulagua. A ovo je prirodno u historiji država. Kad se proučavaju uzroci političkih preokreta pomoću kojih se vlast prenosi sa jedne države na drugu, vidi se da se najčešće vraća na raskol stanovništva, i to na vjersku netrepeljivost, ili neke političke ciljeve, sve dok ne prevlada očaj u slabijoj grupi kada budu poraženi, te traže spas u tuđinu koji prihvata ulogu pomagača, a koji potom čekaju priliku dok država ne postane njihova. Gotovo da nećeš pronaći politički prevrat iz tog perioda, a da mu nije uzrok gore navedeno.⁴⁶

U ovom isječku iz romana vidimo da nam autor ukazuje koliko je Bagdad bio značajan. Potom objašnjava da je uzrok pada unutrašnji raskol, i ukazuje na tu pojavu kao sasvim

⁴⁶ Ğurgī Zaydān, *Šaġarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str.87

prirodnu, kao ponavljajući dio historije. Dakle, roman, pored toga što nam opisuje historijske događaje, ima i didaktičku dimenziju. Narator želi da čitalac nešto nauči iz njega, jer se ti unutrašnji raskoli javljaju u svim društvenim uređenjima i bez vremenske ograničenosti. On se čak direktno obraća čitaocu: *gotovo da nećeš naći...*, i sl.

Ĝurĝī Zaydān opisuje i dvorac koji se nalazi daleko od središta Carstva, na adi al-Rawḏa u Egiptu. Da bi opisao savršenu uređenost al-Šalihovog dvorca, on vodi Šaĝarat al-Durr kroz tajne prolaze i ukrašene hodnike opisujući njihov izgled. Ona prelazi taj put kako bi na pristaništu dočekala vijest koju nosi vojnik. Prima ga u ĩvānu u kojem je i njen suprug primao važne goste. On ĩvān opisuje na sljedeći naćin:

Taj ĩvān je bio jedan od najljepših, jer se al-Šālih potrudio da mu ornamentu budu savršeni. To je jedna velika sala koju drže mramormi stubovi. Njen strop je ukrašen pozlaćenim slikama i ornamentima u cik-cak liniji, dok su zidovi ukrašeni lijepim kaligrafskim pismom.

Dakle, autor pridaje znaćaj i pokrajinama unutar Carstva, a ne samo ćuvenom Bagdadu. Govori o kulturnom dostignuću i tog dijela Abasidskog carstva na naćin da opisuje bogati enterijer jedne prostorije koja služi za prijem, a koji oslikava napredak tog dijela svijeta kroz savršeno ukrašene građevine. Opisujući njegovu ljepotu kaće ćitaocu ko je taj ĩvān sagradio, ko se potrudio da to zdanje bude dovedeno do perfekcije, a to je vladar al-Šālih. Osim ovog opisa, opisuje i izgled i funkciju prostorija unutar dvorca. Spominje prostorije koje su bile namijenjene obitavanju vojne mamelućke klase, skladišta oružja, hrane, itd. U opisima je neizostavna i prirodna ljepota, ljepota rijeke Nil koja okrućuje tvrđavu, raznoliko bilje u vrtu u kojem Salāfa dogovara sa Saĥbānom svrgavanje Šaĝarat al-Durr, itd.

Navest ćemo i jedan isjećak u kojem Zaydān govori o ceremoniji postvaljanja Šaĝarat al-Durr na vlast:

Dok su oni tako razmišljali, začuše se trube i bubnjevi. Onda ugledaše povorku sa mamelućkim vojnim zapovjednicima koja se uputila prema tvrđavi. Na ćelu povorke su konjanici odjeveni u pozlaćeno ruho koje se presijava na sunćevim zrakama. Sjaj njihove odjeće skoro da zasljepljuje oći. Nakon njih ide nosiljka u kojoj je Šaĝarat al-Durr, postavljena na mazge. Nosiljka je ukrašena svilenim vezom protkanim zlatnim nitima. Oko nje su konjanici u najljepše odore odjeveni. Među njima su bajraktari. Iza njih je konjićki odred, pa kopljari, a za njima streljaćki odred. Nakon njih u povorci ide ogromna masa ljudi,

*pješaka, koji tvore talase poput uzburkanog mora. Neki od njih su ostavili svoje poslove kako bi učestvovali u povorci vladarice.*⁴⁷

U ovom opisu vidimo kako je bila organizirana povorka prilikom ustoličenja, način na koji je bila zaštićena vladarica, u nosiljci i okružena konjanicima, te kako je vojna klasa bila poredana u povorci: ko je išao naprijed, a ko iza vladarice, odnosno ko je sve činio njenu svitu. Međutim, autor, i pored toga što narativom ulazi u opis ove povorke, i pored toga što čitalac može predočiti sebi zvukove truba i bubnjeva, vidjeti urešenu nosiljku i ogromnu povorku, on se ipak, netom prije ovog opisa, obraća direktno čitaocu: *Da ti je pružena prilika da prisustvuješ..., vidio bi...*⁴⁸, kao da ovim činom želi da mu skrene pažnju da sebi zamisli sliku koju mu predočava.

Osim opisa, ovaj roman je protkan i elementima romantizma.

4.e Elementi romantizma kao sastavna komponenta romana

Kazali smo ranije da je ljubavna tema, kao neka vrsta romantičarske osobnosti, neizostavan dio ovih historijskih romana. Uz čežnju zaljubljenih za ponovnim susretom, čežnju koja dominira romanom kao njen sastavni elemenat, možemo izdvojiti nekoliko pasusa u kojima su vidljivi još neki elementi romantizma:

Kada postaje jasno da je kraj Abasidske države, Rukn al-Dīn povika: „Genocid nad nama. Žele da pobiju sve članove Abasidske kuće. Na to će Saḥbān:“ To sam vidio na osnovu njegovih riječi, čak iako nije tako zvučao“. On se okrenu prema Saḥbānu, ugleda ga kako se smije, govoreći: „Smiješ se jer ne vidiš posljedice. Kada nestane Abbasidske države, nestat će i islama u ovim krajevima“.

Saḥbān upita: „Zašto? Vraćamo Fatimidski hilafet“. „Ti si zblja čovjek od uobrazilje i neistine. Želiš da se vrati država Fatimida, želiš nemoguće i čezneš za smaknućima“, povika Rukn al-Dīn. Saḥbān, okrenuvši se prema njemu, uvidje da ga ovaj posmatra prateći njegove pokrete koji su bili sukladni kako njegovoj vanjštini, tako i očima. Nakon što se ovaj okrenu prema njemu, pogleda u Saḥbāna i reče:“Vezira je zadesilo ono o čemu je govorio. Pametan je i pronicljiv čovjek. Koliko sam te puta čuo da govoriš o Fatimidima, da li si primijetio da se slažem sa tim“? „Kada sam ih spominjao, šutio si“, odgovori.⁴⁹

⁴⁷ Ğurgī Zaydān, *Šaġarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str.38

⁴⁸ *Ibid.*, str.37

⁴⁹ *Ibid.*, str.161

Ovdje možemo osjetiti bol zbog gubitka države, straha od budućnosti, želje za obnovom idealne, utopijske države koje više nema, tj. fatimidske. Osim toga, u romanu možemo osjetiti i strah zbog mogućeg gubitka voljene osobe, ali i nadu da ona ipak nije izgubljena, što vidimo u sljedećem fragmentu:

*U momentu kada čuje za smrt voljene, Rukn al-Dīn u nevjerici kaže: „Ne, ona nije umrla. Zasiurno je negdje. Raspitaj se o njoj u moje ime! Vjerovatno ćeš je negdje pronaći, jer, ja se nipošto ne vraćam bez nje“.*⁵⁰

Rukn al-Dīn nije odustao. Taj njegov poriv, istrajnost u traženju voljene osobe, koja traje vremenski poprilično dugo u romanu, završava se sretno i uspješno. Pronašao je svoju zaručnicu živu i zdravu. Tražeći Šūkār, on prolazi kroz historijske događaje koji se odvijaju oko njega, ili drugačije posmatrano, historija se odvija pred njegovim očima, upravo u vrijeme kada on traži svoju zaručnicu. Uz to, on i učestvuje u njenom kreiranju vlastitim djelovanjem kao vojnik. U jednom momentu, od silovite boli, uzima i pravdu u svoje ruke: ubija Salāfu u momentu kad shvata da je ona mogla biti osoba koja je ubila Šūkār. On čini sve što je u njegovoj moći da ljubav nadvlada sve poteškoće, tj. kroz njegov lik nit romantizma se proteže sve do kraja romana.

5. Roman o izgubljenoj zemlji: *Faḥ al-'Andalus*

Nakon romana o jednoj vladarici, razmotrit ćemo još jedan Zaydānov roman, *Faḥ al-'Andalus*. Ovaj roman govori o nastanku jedne daleke zemlje, koja je osvojena, dosegla svoj vrhunac, da bi kasnije bila izgubljena. Budući da roman nastaje u vremenu arapskog preporoda, u periodu buđenja arapske nacionalne svijesti, on svakako zauzima važno mjesto u tadašnjem društvu, ali i u modernoj arapskoj književnosti, jer oživljava slavnu arapsku prošlost. Za razliku od *Šağarat al-Durr*, koji govori o njenoj propasti, ali i propasti Abasida, roman *Faḥ al-'Andalus* govori o *pobjedi*, o *osvojenju* Španije. U naslovu i radnji romana autor se mogao opredijeliti i za propast islamske države na Pirinejskom poluotoku. Nasuprot tome, naslov, ali i radnja ovog romana usmjereni su na nadmoć, prevlast, na sposobnost arapskog naroda da dosegne izuzetan vojni, politički i ekonomski uspjeh. Osim toga, naslovom koji govori o pobjedi zasigurno će privući više čitalaca, negoli nekim drugim naslovom, a to je u periodu nastanka romana bilo od izuzetna značaja. Edukativna strana ovog romana ogleda se u tome da iz njega čitalac može nešto naučiti i o nekim drugim, stranim državama. Naime, roman *Faḥ al-'Andalus* govori o Endelusu par mjeseci neposredno prije

⁵⁰ Ğurgī Zaydān, *Šağarat al-Durr*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012., str.165

dolaska muslimanske vojske, opisuje administraciju, politiku i religiju tog podneblja, isprepletenost gotske i romanske kulture, te klasnu razliku stanovništva u periodu kada u Endelus stiže Ṭāriq 'ibn Ziyād kako bi ga osvojio, kao i povode zbog kojih ga je došao osvojiti.

Ovaj roman povezuje islam i kršćanstvo, ali u radnju romana je uključen i judaizam, dakle, zastupljene su sve tri velike svjetske religije.

Kao i u romanu *Šağarat al-Durr*, glavni likovi pripadaju visokom staležu. Oni su ljudi sa dvora, ljudi na vlasti ili oni koji su usko povezani sa vladarima, bilo rodbinskim vezama ili na osnovu polažaja, te visoka vojna klasa.

Zaydān i *Fath al-'Andalus* započinje na sebi svojstven način, historijskim podacima, o čemu ćemo govoriti u narednom potpoglavlju.

5.a Historija 'Andalusa kao sastavni dio romana

Za razliku od romana *Šağarat al-Durr*, u kojem Ğurğī Zaydān prije radnje romana navodi historijske okolnosti u kojima on nastaje, u ovom romanu historijski podaci čine sastavni dio romana, odnosno njegovo prvo poglavlje. To poglavlje izgleda ovako:

Osnova imena ove pokrajine je Vandalusija. Ime je dobila zbog Vandala, koji su je naseljavali prije Romana. Kad su je Arapi osvojili, nazvali su je Endelus, ne samo ovu pokrajinu, nego i prostor cijele Španije.

Španija je bila jedna od zapadnih romanskih država do 5. st.n.e. Onda je naseljavaju Goti, jedno od germanskih plemena. Oni su krenuli sa visoravni Indije prema Evropi tražeći bolju ispašu i bolje uslove za život. Utaborili su se na evropskim visoravnima, kao što su se Arapi utaborili na visoravnima Šama i Iraka. Goti su potisnuli zapadne romanske države nekoliko stoljeća prije nego što su Arapi osvojili njen istočni dio, gdje su osnovali manje države na prostorima franačkih, germanskih, te anglosaksonskih država, koje i danas postoje u Evropi.

Među plemenima Zapadnih Gota bili su i Vizigoti koji su nastanili Španiju u 5. st.n.e. Potisnuli su romanska plemena, te osnovali Državu Gota koja se zadržala sve do dolaska islama 92. godine po Hidžri, odnosno 711. godine, pod vodstvom Tārika 'ibn Zijāda, čuvenog berberskog vojskovođe.

Glavni grad Gotske države u to vrijeme bio je Toledo, grad na obalama rijeke Tajo u Središnjoj Španiji. Toledo je bio grad prepun utvrda, tvrđava i dvoraca, crkvi i kuća. Bio je vjersko i političko središte. U njemu se svake godine sastajalo Nadbiskupsko vijeće kada bi se donosile neke opće odluke.

U vrijeme arapskog osvajanja Španijom je vladao kralj Rodrigo, kojeg su Arapi zvali Liđriĥ. Gotskog porijekla, došao na prijesto 709. g. Nije bio plave krvi, ali je preuzeo vlast i ostavio sinove prethodnog kralja nezadovoljnima. U to vrijeme Španija se dijeli na kneževine ili vojvodine, gdje je svakom od njih upravljao kont ili vojvoda, a svi su bili odgovorni pred kraljem ustoličenim u Toledu.

Toledo se nalazi na visoravni koju okružuje rijeka Tajo sa svih strana, osim sa istočne, čime podsjeća na potkovicu. Iza rijeke, sa istočne, zapadne i južne strane je planinski lanac koji zaklanja horizont gradskom žvlju. U njemu se uzgajaju masline. Tu su i vinogradi, te hrastove i borove šume. U središtu grada je velika crkva koju su muslimani kasnije pretvorili u džamiju. Bila je izuzetno lijepa i upečatljiva. Kada bi je neko posmatrao među toledanskim građevinama, vidio bi da je ona spoj rimskog i gotskog stila. Isto tako, kada bi je posmatrao izvan grada, sa sjevera i iza rijeke, vidio bi je sa svih strana među sadnicama voćaka i ostalog drveća. Čak i kada bi neko posmatrao sa prozora objekta u kojem se nalazi, ova crkva bi se isticala među svime što se oko nje nalazi.⁵¹

Kada sagledamo ovaj početak, dobijamo uvid i nagovještaj o tome šta će uslijediti, o čemu će nam roman kazivati. Dakle, osim slavne arapske prošlosti, autor je inspirisan onim šta su Arapi zatekli na ovom prostoru. Ovdje vidimo da je on oduševljen ljepotom panorame Toleda. On zamišlja kako grad posmatra iz različitih perspektiva. Čak nam predočava situaciju u kojoj se neko nalazi u nekoj od građevina, i ima mogućnost da sa prozora vidi crkvu, odnosno simbol kršćanstva. Kasnije u romanu ne daje puno prostora ovoj crkvi, radnja se ne vrti oko nje, ali u ovom uvodu je vidi odakle god da pogleda glavni grad. On opisu crkve pristupa na način da se divi njenoj ljepoti, jer ona nadvisuje, odnosno zasjenjuje sve ostale građevine. Opisuje je među sadnicama drveća, lijepu i veličanstvenu. Ona se takva pojavljuje pred očima čitaoca. Također, navodi i to da su je muslimani kasnije pretvorili u džamiju. Ovim činom već uvodi elemente utopije u roman. I ne samo to, ukazuje nam da su neka plemena naseljavla Evropu, *kao što su Arapi naseljavali Šam i Irak*. Dakle, ili želi da

⁵¹ Ğurĝī Zaydān, *Fath al-'Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str. 5-6

kaže da i evropski narodi imaju svoju historiju, ili da kaže da na Zemlji ima dovoljno mjesta za svijetu, ili možda nešto treće.

Značajne datume navodi i po gregorijanskom i po hidžretskom računanju vremena. Srž radnje romana jeste upravo to, sada propalo kraljevstvo, čiji kalendar je gregorijanski, koje preuzimaju neki drugi ljudi, oni koji računaju godine po hidžretskom kalendaru. Međutim, u naslovu romana opredjeljuje se za riječ *fath*, što znači pobjeda, a ne koristi neki izraz koji označava gubitak vlasti. Ovakav naslov približava roman arapskom muslimanskom čitaocu.

Osim toga, daje nam osnovne informacije o prelasku gotskih plemena iz nomadskog načina života u sjedilački, što dovodi do nastanka kraljevine koju u datom momentu predvodi čovjek koji je preoteo prijesto. Upravo taj čovjek, kralj Rodrigo, jeste jedan od aktera ovog romana čiji će nas sadržaj voditi kroz posljednje dane njegove vladavine.

5.b Radnja romana: unutrašnji raskol koji dovodi do propasti kraljevstva

Roman *Fath al-Andalus* započinje opisom Rodrigovog dvorca u kojem se nalazi Florinda. Ona voli Alfonsa, sina bivšeg kralja. Alfonso je vojni komandant sadašnjeg kralja, onog koji je preoteo kraljstvu titulu od Alfonsove porodice. Pored titule, Rodrigo želi i djevojku, Florindu. Međutim, u Florindinom srcu ima mjesta samo za Alfonsa, što ne ometa Rodriga da je otme i dovede u svoj dvorac. Alfonso i njegov stric Abas, svećenik, čine sve kako bi Florindu spasili. Uspijevaju u tome. Rodrigo šalje Alfonsa daleko po vojnoj dužnosti ne bi li zaboravio svoju voljenu. S druge strane, Rodrigo šalje vojnike da traže Florindu koja se uspjela sakriti u jedan manastir. U međuvremenu, Abas odvodi Alfonsa u podzemne prostorije u Toledo, gdje se održavaju tajni sastanci jevreja, koji su nasilno pokršteni, i koji sad podržavaju islamsko osvajanje Španije. Florinda saznaje da se i njen otac Julijan, koji je imao pravo na prijesto, ali mu ga je Rodrigo preoteo, priključio muslimanskoj vojsci koju predvodi Tāriq 'ibn Ziyād. I ona kreće prema Guadaleti, mjestu gdje će se presudna bitka odvijati. Vojne šatore posmatra sa udaljenosti. Međutim, spaze je Rodrigovi vojnici, od kojih je spašava Bedr, jedan od vojnika koji je pripadao arapskoj vojsci. Nakon završetka bitke, u kojoj je Rodrigo ubijen, Bedr želi da djevojku uzme sebi, iako je ona Alfonsova zaručnica. Njih dvojica ubrzo izlaze na dvoboj, a Sulejman, sluga Julijanov, ne dopušta taj dvoboj. Tad Julijan shvati da je Bedr ustvari Tomas, njegov sin kojeg je predao Sulejmanu da ga spasi od Rodrigove odmazde, kojeg je ovaj odveo u Tāriqovu porodicu, gdje je i odrastao među

Zijādovom djecom i ostalim Berberima. Svećenik Abas se ne odriče svoje kršćanske vjere, nego odlazi. Ostali ostaju da žive u novom, sada *islamskom* Endelusu.

5.e Likovi u romanu i njihova povezanost sa historijskim događajima

Zaydān ovaj roman ne zapčinje predstavljanjem likova koji će obilježiti roman, nego se na samom početku pojavljuje glavna junakinja, Florinda. Njenim likom autor nagovještava da se radi o djevojci koja živi unutar jedne palače. Ta djevojka je lijepa, zlatokosa, šeta vrtom. Florinda nije historijska ličnost. Njen lik je onaj umjetnički uzlet koji je potreban narativu i koji čini historiju romantiziranom. Ona voli Alfonsa, jednog od vojnika kralja Rodriga. Na samom početku romana Florinda i Alfonso razgovaraju i više se ne susreću do samog kraja romana. Dakle, i u ovom romanu glavni likovi su dvoje zaljubljenih koji proživljavaju smjenu jednog carstva i dolazak drugog. Alfonso aktivno učestvuje u toj smjeni, dok se Florinda pojavljuje u ključnim historijskim momentima u smislu da se samo nastoji spasiti, najprije od kralja Rodriga, te na kraju i od muslimanskih vojnika. Osim što čezne i brine se za zaručnikom Alfonsom, ona traga i za svojim ocem, sa kojim se također susreće na samom kraju romana, u onom momentu kada je bitka završena. U istom momentu pronalazi i svog davno izgubljenog brata, Tomasa.

Alfonso ima strica, Abasa, svećenika. Ovaj lik ne pristaje ni na kakvu izdaju. On pomaže i Alfonsu i Florindi, ali ne izdaje ni kralja, niti svoju religiju, kršćanstvo. Ne slaže se ni sa dolaskom muslimanske vojske u Španiju. Na kraju romana nestaje, odlazi negdje gdje ga niko neće pronaći. Ovaj lik simbolizira nepokolebljivost, strastvenu odanost vjeri i naciji, a njegov nestanak simbolizira ne samo asketizam, ili isčeznuće iz zemlje koja mu više ne odgovara, jer postaje islamska, nego i utopijsko traganje za zemljom koja mu odgovara.

Rodrigo je kralj Španije. Njega Zaydān opisuje kao hrabrog, ali grubog. Iako je kralj, on nije centralna ličnost romana, nego se veoma rijetko pojavljuje, i to uglavnom u negativnom kontekstu. Sa glavnom junakinjom Florindom susreće se u momentu kada je otima, što Zaydān koristi kako bi opisao enterijer njegove palače. Sa glavnim junakom Alfonsom povezuje ga njegova nadređenost nad vojnim staležom koju ima na osnovu kraljevske titule, a on tu svoju moć koristi kako bi ga udaljio od Florinde.

Kraljev vjerni sluga, svećenik Martin, je također sporedna ličnost romana. Martin je primjer bezuvjetne odanosti kralju. On se u romanu nalazi u svim momentima koji se dešavaju oko kralja, ali u koje kralj nije direktno upleten, tj. nijedan ključni historijski momenat se ne odvija Martinovim djelovanjem. Međutim, neki historijski izvori navode kako ga kralj neposredno pred svoju smrt ubija, čime kod Zaydāna zaslužuje mjesto u romanu.

Jakub, jedan od sluga u dvorcu, pomalo zatajan lik. Otprilike na sredini romana čitaocu se otkriva njegovo pravo lice – on je jevrej. On nikad ne izdaje svoje ideale. Iako je služio kralju, vješto je sakrivao svoju religiju. On je, ustvari, karika koja povezuje tri religije u romanu. Osim toga, poput Martina, ovaj lik pojašnjava unutrašnje okolnosti koje dovode do pada Rodrigove vladavine. Razlika među njima je ta da je ovaj licemjerno bio odan kralju, dok je Martin to istinski bio.

Starica koja vjerno prati Florindu, a kojoj Zaydān ne daje ime u svom romanu, iako je njen lik neodvojiv od Florindinog: Florinda ništa ne čini bez nje. Ona ima ulogu Florindine sagovornice, ona nam kazuje ono o čemu Florinda razmišlja, koliko pati za Alfonsom, ocem, te kako izbjegava kralja. Ona i štiti Florindu, ne ostavljajući je nikad samu.

Lik osvajača Ṭāriqa 'ibn Ziyāda, muslimanskog vojskovođe, dolazi tek pri kraju romana, onda kada njegova vojska treba da započne osvajanje Španije. Njegov vanjski opis Zaydān preuzima iz historijskih izvora. Pošto se narativ odvija iznutra gledano iz kršćanske Španije, on, iako ključna ličnost značajnog događaja u jednoj historijskoj prekretnici, ne zauzima puno mjesta u romanu.

Sulejman, Julijanov nekadašnji sluga, pojavljuje se u drugoj polovini roman. Njegova svrha jeste da dovede Julijana do svog izgubljenog sina, predanog njemu, Sulejmanu, na povjerenje kako bi bio zaštićen od Rodrigovog progona, budući da je dječak imao pravo na prijesto. Sulejman je tog dječaka odveo u porodicu Ṭāriqa 'ibn Ziyāda, gdje je ovaj odrastao. Lik Sulejmana povezuje španjolsku kraljevsku porodicu sa osvajačkom porodicom.

Poput romana *Šaġarat al-Durr*, ni ovdje karakterizacija likova nije razrađena. Zaydān, osim vanjskog opisa likova, te nekih emotivnih odlika romantizma, ne ulazi u dublju psihološku analizu likova. Likovi su tu da objasne historiju onako kako se ona odvijala, da približe događaje čitaocu na način da može da zamisli sebe kao aktera na početku dolaska nove civilizacije u Endelus.

5.d Opisi kao pokazatelji historijskih okolnosti

Kao i u *Šaġarat al-Durr*, Zaydān se ne služi opisima kao izraženim umjetničkim, odnosno stilskim osobnostima na kojima počiva struktura romana. Njegovi opisi imaju ulogu pokazatelja ili tumača izgleda i funkcionalnosti svega onoga što je okruživalo aktere romana. Ti opisi su omeđeni vremenom i prostorom stvarnosti, one stvarnosti u kojoj su živjeli *stvarni* ljudi, u romanu pretočeni u uloge njegovih likova. Zaydān opisuje mjesta, predjele, običaje u periodu nastanka romana, vjerske obrede, dvorac, itd. Ovakvi opisi nalaze se duž cijelog romana, povezujući događaje u cjelinu. Izdvojit ćemo neke od tih opisa:

Djevojka je hodala po vrtu čije je drveće uglavnom bilo ogoljeno. Bosiljak nije bio u cvatu, kao da suosjeća sa našom djevojkom u njenoj uvehlosti i slomljenosti. Jedino je zemlja poput tepiha sa zelenim granama, koji je ukrašen sa nekoliko zimskih cvjetova. Djevojka šeta ne obraćajući pažnju na grančice razasute po tlu. Može se grana i prilijepiti za nju, ali njeno srce misli na jedno, a razum na drugo. Ispred nje ide starica, pazi na nju, prati joj pokrete i sklanja prepreke ispred nje. Starica ne bi bila ništa manje zabrinuta od nje, ali, nju je vrijeme očvrstnulo, a doživljaji naučili da ništa ne traje dugo.

Djevojka je i dalje šetala, okrećući se prema dvorcu, pa pogledala prema drveću u udaljenim vrtovima iznad kojih se prostiru visoke planine. Vrhovi tih planina su na nekim mjestima pokriveni snijegom, na njima se reflektiraju sunčeve zrake, pa se čini da su srebreni. Djevojka se tu ponekad spušta u dolinu, a ponekad penje na brežuljak. Starica joj u dolini bere cvijeće, a na brežuljku plodove. Starica šuti, kao da šutnja njome vlada, i kao da bi govor bio grijeh.

Ujutro, 25. 12. 711. godine Toledani su bili zaokupljeni proslavom Božića. Ljudi su obilazili crkve i kuće čestitajući jedni drugima. Velika crkva je tog dana bila prepuna, jer su najugledniji građani Toleda obavljali molitvu u njoj. Njegovo visočanstvo kralj Rodrigo je tu, a sa njim i njegova svita i najviši državni činovnici. Crkva je bila u potpunosti popunjena. Njeno dvorište, a i okolne ulice su bile krcate ljudima raznih nacija i životnih dobi. Svi su došli da vide kralja i prate svečanu povorku. Ljudi su željeli da ga vide, jer osim onih koji su bili u njegovoj službi, samo ga je nekolicina građana Toleda vidjela, a kamoli da su ga vidjeli oni iz ostalih gradova. Gurali su se tog Božića da vide čovjeka koji je preuzeo vlast od svog prethodnika.

*Nijedna žena nije ostala u svojoj kući, nego je slušala molitvu i posmatrala povorku kralja Rodriga, osim jedne djevojke iz kraljevske porodice.*⁵²

Narator u ovom dijelu opisuje jedan kraljevski vrt. Opisuje zemlju poput tepiha kojom djevojka hoda, dok su joj misli na drugom mjestu. Tu je i starica. Onda prelazi na historijski dio: opisuje kraljevu povorku u praznično jutro. Potom se vraća djevojci, koju u ovom opisu prethodno naziva *naša djevojka*, čime je približava čitaocu. Također, ukazuje na planine u daljini, pokrivene snijegom, koje ona posmatra, što može biti ili samo dio pejzaža, ili simbolizirati njenu čežnju. Ona se prisjeća kako ponekad tu provodi vrijeme, a onda narator u sljedećem pasusu, naglo prelazi na opis kraljevske povorke, tj. prelazi na cilj romana: historijsko kazivanje. Nakon što predstavi povorku, vraća se djevojci o kojoj govori tako što kaže da jedino ona ne prisustvuje ceremoniji.

Pored ove, izdvojit ćemo i opis jedne dvorske ceremonije:

*Rodrigo sjede na svoje prijestolje, a iznad prijestolja je velika slika koja predstavlja razapetog Mesiha. Mnogobrojne ikone su na zidovima dvorane. Do njega sjedi svećenik Martin, a ispred njega njegova svita. Među ljudima koji prilaze da čestitaju je i Alfonso. Kad je ušao, naklonio se kralju, i, kao i drugi, čestitao praznik i sjeo među ostale. Kad su ljudi počeli izlaziti, i on je htio izići, ali mu je Rodrigo pokazao rukom da ostane.*⁵³

U navedenim primjerima vidimo da je narativ umjetnička preobrazba momenta historije. Kao i u romanu *Šağarat al-Durr*, i ovdje opisi imaju, pored *gradivne* uloge u romanu, i didaktičku. Saznajemo kako izgleda prijemna sala, kojoj religiji pripadaju kralj i podanici, način prijema, te položaj koji ima svećeno lice u kraljevini.

⁵² Ğurġi Zaydān, *Faṭḥ al-'Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str.7-8

⁵³ *Ibid.*, str.22-23

5.e Elementi romantizma

Osim gore navedenih opisa, u romanu *Faḥ al-'Andalus* primjetan je utjecaj romantizma. Pojedine fragmente ćemo navesti:

Nakon što je čuo njeno ime, u njemu se javi suosjećanje, postade mu lice zabrinuto, te zaboravi na ono o čemu je razmišljao – o svojoj filozofiji prezira prema prirodnim pojavama. A čovjek, koliko god bio u promišljanju i asketizmu, ili bio stalno, nekada ga preplave ljubavne emocije zbog kojih bi vodio računa o životu i porodici. Da nije ljubavi, nestalo bi nebrige ljudskog društva, kao što bi se raspao i sistem postojanja. Raspršili bi se nebeski grijesi onda kada bi nestalo opće privlačnosti - Abas voli Florindu zato što je Alfonso voli. Ljubav i suosjećanje prema njoj nakon što ju je zadesila nedaća, čine da njeno izbavljenje postane njegov zadatak - a čovjek se uzdiže svojom vezom sa nemoćnim. Svaki put kad se uzdiže, povećava se njegova ranjivost. Nakon što je Abas čuo Florindino ime, obuze ga suosjećanje s njom: gdje li je ona? Iako je imao malo nade da će saznati gdje je ona u prostoriji u kojoj on boravi, reče: “Da li znaš išta o njoj i gdje je“ ?⁵⁴

Abas ne gubi nadu, ona je praćena njegovim iskrenim osjećanjem altruizma. U ovom isječku on se nalazi u zatvoru. Ali, umjesto da brine o sebi, on brine o drugima. On žarko želi da Alfonso pronađe Florindu i da budu sretni.

Primjere za naglašena osjećanja možemo pronaći i u ključnim momentima borbe između dvije vojske, kada se javlja strah, briga i isčekivanje ishoda. Kao primjer za ovo izdvojit ćemo sljedeće:

Pitao sam jednog stražara sa tvrđave. On me je obavijestio da je Rodrigo poslao mog gospodara Alfonsa na dužnost u dolinu Guadalete, a sa njim i njegove vojnike da bi se sastali sa Arapima.

Florinda zašutje i obori glavu obuzdavajući emocije pred tim čovjekom. Postade zabrinuta za Alfonsa, budući da je on otišao na bojno polje, a on je na jednoj strani, dok je njen otac na drugoj. Ako pobijedi jedan, drugi je poražen, a voli ih obojicu. Sulejman izgleda kao da je slutio o čemu ona upravo razmišlja, te joj kaza: “Mislim da, ako požurimo, možemo sresti

⁵⁴ Ğurġi Zaydān, *Faḥ al-'Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932, str.189

zapovjednika Afonsa na putu, a ako ne sretnemo, srest ćemo ga u Guadaleti. Kada stignemo tamo, donijet ću ti šta god želiš“. Florinda se smiri zbog ovog obećanja.⁵⁵

Ovdje naslućujemo izuzetnu bol. Glavna junakinja pokušava tu bol zatomiti. Njen zaručnik je poslan u bitku u kojoj će se naći nasuprot njenog oca, i to prsa u prsa. Nju ne zanima ishod bitke, nego da oni koje ona voli iziđu živi i zdravi iz nje. Ona se ni u jednom trenutku ne brine u čijim je rukama vlast, nego kako da se sastane sa svojim voljenima. I Sulejmanova empatija je naznačena: vidi njenu bol, pa joj, kao maloj djevojčici, obećava donijeti sve što poželi. Bitno je da se ona bar susretne sa Alfonsom, da ga vidi, možda posljednji put. Njeno smirivanje nakon Sulejmanovog obećanja ne predstavlja samo njenu utjehu, nego i nadu da će sve biti u redu, njegove riječi iscjeliteljski djeluju na nju. Ona se tim riječima povinuje i čeka jer je nemoćna da bilo šta promijeni.

6. Elementi utopije u Zaydānovim romanima

Činjenica je da je Ğurġī Zaydān prezentirao slavnu arapsku historiju u narativnoj formi kako bi je približio širokim narodnim masama. U tu historiju uključio je slavne ljude i zlatne periode vladavine kao višestoljetnu baštinu arapskog naroda koja čini sastavnu komponentu njegovih romana, što je svojevrsno svjedočanstvo utopije, budući da je taj zlatni period minuo. Međutim, ovaj period je ipak postojao, i on ima svoje mjesto u prošlosti koju Zaydān prenosi čitaocu.

Dakle, ta težnja prema utopiji vidljiva je u njegovim romanima. Gore je među opisima u romanu *Šaġarat al-Durr* naveden jedan primjer utopije za fatimidskom državom, a što se tiče romana *Faṭḥ al-’Andalus*, sām njegov naslov sadrži element utopije za davno izgubljenom zemljom Endelusa. Ukazali smo na to da i u samom uvodu ima elemenata utopije i čežnje za crkvom pretvorenom u džamiju na osnovu njegovog opisa te centralne toledanske crkve. A iz sadržaja ovog romana navest ćemo još jedan primjer:

Kada je Abas došao dovd, osjeti da je pretjerao u govoru pred ovim mladićem, a i vidje na Alfonsovom licu znakove čuđenja, jer je kod ovog od djetinjstva u svijest usađena odbojnost prema arijevstvu. Čak je često slušao o tome lično od svog strica. Abas je shvatio da se njegov bratić toga prisjetio, pa se nadovezao: „Dijete, poznato ti je da ne želim za tebe neko drugo arijevstvo. Ne preferiramo neku drugu vjeru mimo ove naše, ali obraćam ti se jezikom

⁵⁵Ğurġī Zaydān, *Faṭḥ al-’Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str.202

politike, a ne vjere, kako bih ti objasnio rezultat greške koju je učinio Rodrigo, neka ga Bog čuva, jer je prihvatanjem katoličke vjere izdao naciju Gota. Dragi moj, vjera učvršćuje zajednicu i sveobuhvatna je. Ako se ujedine Goti, Vandali, Rimljani, Grci, starosjedioci i beduini i ostali u jednu državu, u kojoj su izmiješani, i prihvate jednu vjeru, njihove autentične nacije će vremenom nestati i postat će jedan narod“.

„Postoji i drugo ujedinjenje. Možda je poput religijskog. Mislim na jezičko ujedinjenje. I ovo ujedinjenje je sveobuhvatno. Ali, ujedinjenje je najčešće vođeno religijom... Zar ne vidiš da je, nakon što smo prihvatili katoličku vjeru, latinski jezik postao preovladavajući u našim crkvama i na našim zasjedanjima, jer je ovo jezik te vjere, pa je preuzeo mjesto našem gotskom jeziku“.⁵⁶

Dakle, ideja utopije ne samo da postoji u romanima Ğurĝija Zaydāna, nego je i jedna od njihovih komponenata. Ovu ideju možemo pronaći u skoro svim naslovima njegovih romana. Ti naslovi predstavljaju težnju ka povratku zlatnog arapskog srednjevjekovlja, ili, kao u gore navedenom slučaju, sveobuhvatnom ujedinjenju, itd. Postoji mnogo drugih primjera u kojima se mogu vidjeti elementi utopijskog narativa u Zaydānovom djelu, a u gore navedenom primjeru on razgovor između jednog čovjeka i njegovog bratića (oboju su na visokom položaju: jedan je svećenik, a drugi vojni komandant), taj *porodični*, intimni momenat stavlja u službu pokušaja oživljavanja utopije u svom romanu.

7. Ženski likovi Zaydānovih romana: stvarne i imaginarne ličnosti

Ğurĝi Zaydān je posvetio nekoliko naslova svojih romana ženskim likovima: *'Armānūsa al-Miṣriyya*, *Fatātu Ğassān*, *'Aḍrā'u Qurayš*, *al-'Abbāsa 'uḥt al-Rašīd*, *'Arūs Fargāna*, *Fatātu Qayrawān* i *Šaġarat al-Durr*. Sve ove žene ili su pripadale kraljevskoj lozi ili su na neki drugi način bile usko vezane za vladajuću porodicu, kao npr. 'Abbāsa, sestra Hārūna al-Rašīda. Po naslovu romana *al-'Abbāsa* možemo zaključiti da radnja govori o vladavini halife al-Rašīda i o dešavanjima usko vezanim za njega i članove njegove porodice, gdje centralno mjesto zauzima njegova sestra al-'Abbāsa. Ili, naprimjer, po naslovu *Egipćanka Armanosa* možemo pretpostaviti da se radi o Armanosi, kćerki koptskog kralja Mukavkisa koju otac udaje za Herkulovog sina Arkadija i koju šalje budućem suprugu. Međutim, njena karavana prolazi

⁵⁶ Ğurĝi Zaydān, *Faḥ al-'Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str. 44

upravo onda kad muslimanski vojskovođa 'Amr 'ibn al-Āṣ vrši opsadu Egipta. On fino postupa sa njom i vraća je nazad njenom ocu.⁵⁷

Dakle, za svoje junakinje uzima poluhistorijske ličnosti, ali i historijske. Jedan takav roman je i uzet u analizu u ovom radu. Prije analize njenog lika unutar romana, posvetit ćemo se malo historijskoj, stvarnoj ulozi Šaġarat al-Durr. O njoj se govori kao o vladarici koja je svega nekoliko mjeseci vladala. Na vlast je došla udajom za melika al-Šāliĥa, posljednjeg ejjubidskog vladara. Abbasidskim hilafetom tada je vladao al-Musta'ṣim, koji je nije priznavao za vladaricu Egipta. Još za života svoga muža pokazivala je interes za politička, a posebno vojna dešavanja u državi, tako da se vrlo lahko nakon njegove smrti odlučila za vojnu strategiju sakrivanja smrti supruga kako ne bi došlo do nereda u vojsci, želeći da se nastavi borba sa križarima koja se upravo tad odigravala. Nastojala je i riješiti problem trona, te je poslala po Ṭurānšāha, al-Šāliĥovog sina. Međutim, on nije kao novi vladar uspio zadobiti poštovanje vojnika Mameluka, tako da su ga ubili 1250. Nakon ubistva prijestolonasljednika, priznali su Šaġarat al-Durr kao svoju vladaricu, jer je ona, kao i oni, Mameluci, bila Turkinja. Međutim, pošto nju abbasidski halifa nije priznavao, morali su je svrgnuti sa vlasti. Ali, ona nije mirovala, nego se udala za mamelučkog kandidata za sultana Egipta, generala 'Izz al-Dīna 'Aybaka, koji je imao blagoslov i svoje vojske i halifinu podršku da postane vladar. Nije se vratila u harem, nego ostala politički aktivna. Zahtijevala je da se petkom na hutbi spominje i njeno ime uz 'Izz al-Dīnovo, da se na svim dokumentima koji izlaze iz dvora nalazi i njen potpis, te da se kuje novac sa imenima njih oboje.⁵⁸

Dakle, definitivno je bila sposobna. Nije se predala, nego nastojala sve do svoje smrti biti politički angažirana. Tim političkim angažmanom u *muškom* svijetu zaslužila je da joj istraživač historije i romanopisac Zaydān posveti naslov jednog romana. On u svom narativu potvrđuje njenu sposobnost za upravljanjem, odnosno opisuje način njenog dolaska na tron, njene vladavine, dok ne navodi da se udala za 'Aybaka, nego samo govori o njegovoj izdaji. Budući da nam historijski izvori kojima se autor romana služio nisu dostupni prilikom izrade ovog rada, ostaje nam samo da pretpostavimo za koju moguću verziju događaja sa i oko Šaġarat al-Durr se opredijelio.

Interesantno je da na samom početku nije hitila da preuzme vlast, nego je pozvala vladarevog sina, po principu tradicionalnog nasljeđivanja vlasti po muškoj liniji. Međutim, u ovom slučaju ta muška nasljedna linija nije bila dovoljno dobra za Mameluke, tako da ona tek tada

⁵⁷ Mahmūd Šawkat, *al-Fann al-qaṣaṣiyy*, al-Qāhira, 1963, str.80

⁵⁸ Fatima Mernissi, *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, Buybook, Sarajevo, 2005., str. 57, te str. 146-152

preuzima vlast, kao najdostojnija osoba koja se u tom momentu našla u Egiptu da povede vojsku i državu, i to u burnim, a ne mirnodopskim vremenima, što je zasigurno iziskivalo hrabrost.

Kada se vratimo romanu, Zaydān uvijek uz lik vladarice Šaġarat al-Durr govori i o liku njene sluškinje Šūkār, iako vladarici posvećuje tri podnaslova u romanu: *Prva vladarica muslimana*, *Svrgavanje Šaġaraut al-Durr*, te *Smrt Šaġaratu al-Durr* i *'Izzuddīna*, a sluškinji samo jedan podnaslov, *Šūkār u Ženskoj kući*. Razlog za odvijanje sluškinjine priče tokom cijelog romana leži u tome što je Zaydān morao imati imaginarni lik koji bi od početka do samog kraja romana nosio osjećanje čežnje između nje i zaručnika, tj. onu notu romantizma koju je on jednostavno morao utkati u roman. Dakle, lik Šūkār mora postojati kako bi se zadovoljili elementi romantizma u romanu, jer se opisujući stvarne događaje u životu Šaġarat al-Durr to se nije moglo ostvariti.

Lik Šūkār simbolizira čistu ljubav. Ona voli i svoju gospodaricu i svog zaručnika. Vjerna je i odana, ali joj je ljubav i uzvracena. Nije upućena u političke prilike, nego, pošto je sluškinja, mirno se povinuje naredbama. Ona predstavlja jedan umjetnički duh svojom pjesmom i vlada jednim muzičkim instrumentom. Ukratko, ona predstavlja ženstvenost.

Budući da Zaydānovi romani imaju sretni romantični kraj, a Šaġarat al-Durr je doživjela nesretan kraj u stvarnom životu, bez uvođenja nekog drugog ženskog lika koji sretno *dočekuje* kraj romana, njegov stil pisanja bio bi poljuljan. Taj lik morao je biti iz kruga bliskog vladajućoj kući, dvoru, pa makar to bio i lik sluškinje.

Ovim romanom dominiraju dvije ljubavne priče: ljubav između Šaġarat al-Durr i 'Izzuddīna 'Aybaka, te ljubav između Šūkār i Rukn al-Dīna. Međutim, između ovih ljubavnih priča pojavljuje se još jedan ženski lik, Salāfa, žena koja predstavlja nekoga ko se pojavljuje kako bi uništio ljubav, ona svojim djelovanjem utječe na ove ljubavne veze.

U romanu *Fath al-'Andalus* postoji jedna romantična priča kroz cijeli roman, ljubav između Florinde, djevojke plave krvi i Alfonsa, vojnika. Njihova ljubavna priča je poput Šūkārine i Rukn al-Dīnove. Kao i Šūkār, Zaydān Florindu opisuje kao divno ljudsko biće, lišeno učestvovanja u političkih dešavanjima. Njihovi likovi prate događaje koji djeluju na njihov život, ali one, za razliku od Šaġarat al-Durr ili Salāfe, ne učestvuju kao aktivne akterke historijskog događaja. Osim Florinde, u *Fath al-'Andalusu* postoji još jedan ženski lik, starica koja u stopu prati i čuva Florindu, ali kojoj autor ne nadijeva ime. Za nju samo kaže da je tetka Florindinom ocu. Starica nije bila dio romanse, vjerovatno zato nije dobila ime.

Karakterizacija likova, samim time i ženskih likova nije detaljno obrađena, ti likovi su u romanu kako bi nam ispričali historijski momenat u kojem su se našli, kao stvarne vladarice ili kao izmišljeni likovi, smješteni u vladajuće krugove.

8. Najznačajnije karakteristike historijskih romana Ğurĝija Zaydāna

Na kraju ćemo sagledati karakteristike Zaydānovog historijskog romana. Počet ćemo sa historijskim izvorima kojima se služio za pisanje teksta romana. Za razliku od romana *Šaĝarat al-Durr*, u kojem prije radnje romana navodi historijske izvore iz kojih je preuzimao podatke, u romanu *Faṭḥ al-ʿAndalus* izvore navodi u fusnotama. Historijski izvori kojima se služio prilikom pisanja romana *Šaĝarat al-Durr* su: *Ḥusn al-muḥāḍarat li al-ʿUsyūfī, Tārīḥ ʿibn ʿIyās, Tārīḥ al-faḥrī, Sīrat al-mulūk, Muʿġam Yāqūt, Tārīḥ ʿibn Ğubayr, Tārīḥ Miṣr al-ḥadīṭ li Ğurĝī Zaydān*, te svezak br.19 časopisa *al-Hilāl*.

Izvori korišteni za roman *Faṭḥ al-ʿAndalus* navedeni u fusnotama su: ʿIbn al-ʿAṭīr, s tim da se ne navodi o kojem djelu je riječ⁵⁹, Rumijeva *Historija Španije*⁶⁰, H. Dūzī⁶¹, Ğubnova *Tārīḥ al-mamlaka al-rūmāniyya*⁶², Kizoova *Historija evropske civilizacije*.⁶³ Kao izvor koristi i orijentalistu Montesquieua, ali ne navodi djelo kojim se služi⁶⁴. Tu je i *Enciclopedia Britannica*⁶⁵, *Tārīḥ tamaddun al-ʿislāmī* (ne navodi autora, ali iz njegove biografije znamo da se radi o njemu lično).⁶⁶ Osim ovih izvora, tu je i ʿIbn Ḥalaqān, a također ne navodi o kojem djelu je riječ⁶⁷, zatim *Nafḥ al-ṭayyib*, gdje nedostaje ime pisca⁶⁸, te *al-Taqwīm al-ʿāmm*.⁶⁹ Navodi kao izvor i svoju knjigu *ʿIlm al-farrāsa al-ḥadīṭ*⁷⁰, ali opet, kao i za *Tārīḥ tamaddun al-ʿislāmī* ne spominje sebe kao autora djela.

Dakle, kao historiograf, u romane je uključivao više historijskih izvora koji su bili okosnica na kojoj je gradio radnju romana.

⁵⁹ Ğurĝī Zaydān, *Faṭḥ al-ʿAndalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str. 7, 136, 137

⁶⁰ *Ibid.*, str. 12, 21, 43, 45, 46, 48, 53, 84, 87, 89, 100, 101, 126, 127, 182, 195

⁶¹ *Ibid.*, str. 20, 106, 121, 141, 180, 241

⁶² *Ibid.*, str. 43

⁶³ *Ibid.*, str. 45, 107

⁶⁴ *Ibid.*, str. 47, 94

⁶⁵ *Ibid.*, str. 35, 158

⁶⁶ *Ibid.*, str. 126, 137, 217

⁶⁷ *Ibid.*, str. 132

⁶⁸ *Ibid.*, str. 137, 141, 204, 217, 218, 221, 231

⁶⁹ *Ibid.*, str. 142

⁷⁰ *Ibid.*, str. 37, 56

Na osnovu samih naslova romana, vidljivo je da se bavio problematikom islamske historije i civilizacije, poznatim događajima, ali i ličnostima koje su svojim angažmanom unutar historijskih dešavanja doprinijele historijskim preokretima i mijenjale tok historije, ne samo arapskog podneblja, nego i cijelog svijeta.

On piše roman realistično, i to na način koji je sam sebi postavio kao zadatak: pisati ono što se uistinu dogodilo. On je čak ukazivao na određena neslaganja historičara oko istinitosti nekog događaja, kao što je npr. slučaj sa smrću kralja Rodriga u *Faṭḥ al- 'Andalusu*. Što se tiče ovog realističkog narativa, Lukacz, kada govori o historijskom romanu, govori i o elementima realizma u evropskoj književnosti, o tome kako *prodiranje realizma velikom književnom snagom donosi specifična obilježja svakidašnjice*.⁷¹ Dakle, i pored toga što su i evropski pisci i Zaydān bili pod snažnim utjecajem romantizma, historijski roman sadrži i neke odlike realizma.

Sa kolikom ozbiljnošću je pristupao realizaciji pisanja romana, možemo vidjeti na osnovu njegovih navoda koje smo spomenuli vezano za Zaydānovo naglašavanje da se historičari uvijek ne slažu oko određenih historijskih podataka. U romanu *Faṭḥ al- 'Andalus*, kada je riječ o smrti Rodriga, on u fusnoti navodi neslaganje historičara oko načina na koji je Rodrigo ubijen, te da je jedno od mišljenja da se utopio, iako u romanu stoji: *napustio ga je bačenog na tle, potjerao svoga konja prema dolini. Bedr ga je slijedio, sve dok nije došao do obale rijeke. Kada je Rodrigo shvatio da neće moći obuzdati konja, pustio ga je u vodu, pa su obojica potonuli. A kažu da je to namjerno učinio, odabrao radije smrt utapanjem nego da ga ubije neko od njegovih neprijatelja*.⁷² Ili, npr. kad objašnjava događaje oko pomaganja muslimanskoj vojsci, čini to na sljedeći način: *Nakon što je Julijan izložio Mūsāu planove za osvojenje Endelusa i ponudio svoju pomoć, Mūsā je obavijestio halifu al-Walīda i tražio od njega dozvolu za to. Halifa mu je dopustio da pošalje izvidnicu u Endelus (a muslimani nisu bili iskusni u ratovanju u dubokim morima). Mūsā je smatrao da je to potrebno isprobati sa muslimanskim štićenicima nearapima koje će poslati da osvoje Endelus. On nije smatrao Ṭāriqa dostojnim da bude vođa tog pohoda, pa je priključio vojsci još sedam hiljada štićenika i Berbera. Među njima je bio i određen broj Arapa. Predao je komandu Ṭāriqu, te mu naredio da pređe sa njima moreuz koji vodi do Endelusa*.⁷³ U ovom kraćem pasusu autor navodi dvije fusnote kojima ukazuje na izvore: najprije na 'Ibn 'Aṭīra, gdje dodaje i to da izvor navodi da je izvidnica poslana 91. godine po Hidžri, te da je Mūsā najprije poslao izvidnicu

⁷¹ George Lukacz, *Roman i povijesna zbilja*, Kultura, Beograd, str.156

⁷² Ğurġi Zaydān, *Faṭḥ al- 'Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str.232

⁷³ *Ibid.*, str. 137

koja je osvojila ostrvo koje je po njemu dobilo i ime, a nakon toga poslao Ṭāriqa. U istoj fusnoti upućuje i na drugi izvor: *Tārīḥ tamaddun 'islāmī*, odnosno na svoje vlastito djelo. Također, ovdje se unutar teksta javlja objašnjenje u zagradi, koje nije Zaydānov stil pisanja, i čime se narušava tok romana, odnosno čime vraća čitaoca u stvarnost jer u momentu čitanja tog dijela teksta čitalac *izlazi* iz romana.

Dva romana koja su izvori u ovom radu objavljeni su 1903. (*Faḥ al-'Andalus*) i 1913. (*Šaġarat al-Durr*), tj. u razmaku od deset godina, što ukazuje na to da je ovaj način pisanja romana bio njegov ustaljeni stil pisanja.

Također, primjetno je i to da su neka značajna imena historije islama dobila i svoj naslov u romanu, kao što su imena nekih halifa (al-Nāšir al-'Amīn, al-Ma'mūn), ali u naslovima su i ženska imena, poput imena prve vladarice u islamu, Šaġarat al-Durr. Pored nje, neke druge ženske osobe, junakinje romana, poznate su po nekoj drugoj slavnoj ličnosti, kao npr. al-'Abbāsa, sestra Hārūna al-Rašīda, čuvenog abbasidskog halife.

On bira da glavni likovi njegovih romana budu vojnik, djevojka, svećeno lice, odnosno osobe koje nisu vladari, ali učestvuju u kreiranju historije, odnosno čine vladajuću strukturu društva. Kralj jeste u *Faḥ al-'Andalusu* jedan od glavnih likova, ali se ipak manje spominje od ovih nabrojanih, dok se osvajač Ṭāriq uvodi u roman tek na kraju, onda kada ga *historija* treba. I u romanu *Šaġarat al-Durr* halifa al-Musta'šim je sporedna ličnost koja se rijetko javlja u romanu. Kada opisuje stvarne historijske ličnosti, iako im može dati kakvu poželji osobinu, on se ipak prilikom opisa služi historijskim izvorima. Međutim, čak i kada su likovi imaginarni, Zaydān se ne bavi njihovom detaljnijom psihološkom analizom. On im daje samo pokoju osobinu koja postaje vidljiva trenutnim djelovanjem ili razmišljanjem lika. Svi njegovi likovi su u službi kazivanja historije čitaocu.

Također, roman *Faḥ al-'Andalus* govori i o tri svjetske religije: islamu, kršćanstvu i judaizmu, dok roman *Šaġarat al-Durr* tretira raskol između sunitske i šiitske zajednice.

Oba romana počinju opisom dvorca u kojem borave glavni ženski likovi. One šetaju vrtom dvorca, posmatraju prirodu i gledaju u daljinu. Zaydān kao da ovakvim uvodom želi pokazati da se ipak radi o romanu, a ne o pukom navođenju historijskih podataka. Međutim, historijska zbilja nastaje u momentu kada se pojavljuje muški lik u romanu. U *Faḥ al-'Andalus* to je vojnik Alfonso koji se dolazi sastati sa Florindom u vrtu, dok je to u *Šaġarat al-Durr* vojnik Rukn al-Dīn koji dolazi sa jednom viješću. Pojava ovih likova predstavlja

historijsku zbilju koja traje do kraja romana. Ta zbilja je praćena čežnjom, žudnjom zaljubljenih osoba da se sastanu, a što se realizira tek na samom kraju romana.

Osim čežnje, neizvjesnost čini zaplet romana, tako da čitalac ni na kraju romana *Šağarat al-Durr* ne zna da li je Šūkār živa ili nije, a u *Faṭḥ al-'Andalus* Florinda na samom kraju romana dospijeva u ruke vojnika, i do samog kraja ne znamo kako će završiti. Međutim, on ne dopušta da njegovi glavni ženski likovi umru.⁷⁴ Za razliku od, npr. Haykalove *Zaynab* koja umire na kraju romana⁷⁵, Zaydānove junakinje ostaju žive i sretno. Njegovi romani imaju sretan završetak i stoga što bi se možda poslala čitaocu pogrešna poruka u vrijeme nacionalnog preporoda ako bi roman imao nesretan kraj.

Oba romana su ispričana realistično, jednostavnim jezikom, bez pretjeranih opisa, detalja, izmišljenih likova i više su monološki, nego dijaloški romani. Dijalog se odvija između dvije osobe, a rijetko kad prelazi u razgovor ili raspravu između tri ili više lica, kao npr. kad u *Šağarat al-Durr* dolazi do razgovora među vojnim zapovjednicima o nasljedniku prijestolja.

Iz Zaydānovih romana možemo saznati i o običajima u vrijeme odvijanja radnje romana. Pored opisa dvoraca, tvrđava, rijeka, rastinja, imamo i neke fragmente koji govore o svakodnevnim stvarima karakterističnim za period o kojem roman govori, kao što su:

Oblik pisma: *izvadi iz njega stranicu od drveta četvrtastog oblika koja je zapečaćena voskom i na kojoj je gravura od željeznog pera, uze stranicu i okrenu je prema prozoru.*⁷⁶

Ili opis mjerenja vremena: *Napiši joj neka bude spremna za put u osmom satu od zalaska Sunca.*⁷⁷

Za razliku od evropskog historijskog romana, gdje su glavni likovi obični ljudi sa svojim svakodnevnica, kao što je slučaj sa Scottovim romanima, kod Zaydāna se radi o likovima koji direktno učestvuju u historijskoj stvarnosti, odnosno u izuzetno značajnim historijskim momentima. Tako u romanu *Šağarat al-Durr* likovi romana putuju iz Egipta u Bagdad i obratno. Oni se nalaze u Bagdadu upravo u vrijeme ulaska mongolskih trupa u grad. U *Faṭḥ al-'Andalusu*, glavna junakinja, tražeći zaručnika i oca, stiže do poprišta bitke na Guadaleti. Autor je mogao smjestiti radnju gdje god je htio. Međutim, on svojim likovima daje zadatak da putuju kako bi se ustvari nalazili na poprištu ključnih događaja.

⁷⁴ Junakinja Šağarat al-Durr umire, ali ona je stvarna historijska ličnost koja je doživjela nesretan kraj.

⁷⁵ Ṭāhā Wādī, *Madḥal 'ilā tāriḥ al-riwāya*, Maktabat al-nahḍa al-miṣriyya, al-Qāhira, 1972., str.31

⁷⁶ Ğurġī Zaydān, *Faṭḥ al-'Andalus*, al-Hilāl, al-Qāhira, 1932., str.53

⁷⁷ *Ibid.*, str. 56

Zaključak

Arapska književnost je u 19. i 20. stoljeću doživjela promjene koje su bile uvjetovane političkim i društvenim dešavanjima u arapskom svijetu. Evropska književnost nudi i historijski roman, dok s druge strane, ulogu osnivača ovog žanra u arapskom svijetu preuzima Ğurġī Zaydān. U okviru nacionalnog preporoda on pokušava dati doprinos književnosti tako što najprije objavljuje romane u nastavcima u časopisu čiji je osnivač, u *al-Hilālu*. Time počinje da stvara uvjete za razvoj novog žanra modernog arapskog romana – historijskog romana.

Pošto je u Evropi tada već postojao historijski roman kao zaseban žanr, a budući da je Zaydān bio novinar i istraživač historije, veoma lahko mu je bilo usmjeriti svoj književni stvaralački opus u tom pravcu.

Međutim, on nije u potpunosti imitirao način pisanja evropskog historijskog romana, koji je bio usmjeren na život običnog čovjeka, nego je pisao o slavnim ličnostima i događajima arapske nacije. Pišući svoje romane, bazirao se na pouzdane historijske izvore, što mu nije ostavljalo puno mjesta za stilsko ukrašavanje ili maštovite prikaze, što je i arapska književna kritika, kako smo naveli, utvrdila.

Međutim, neosporno je da je Zaydān imao izuzetno značajnu ulogu u modernoj arapskoj književnosti. On je od Evropljana preuzeo način istraživačkog sistematiziranja, bilo induktivnog, ili deduktivnog, i tu inovaciju uveo u arapski svijet. Bio je pod utjecajem određenih orijentalista, ali je isto tako i on utjecao na druge.

Svoje romane je pisao na način da je književno, umjetničko, narativno stavljao u službu historije, za razliku od evropskih pisaca historijskih romana, koji su historiju stavljali u službu narativnog umjetničkog izraza, tako da možemo zaključiti da njegovi historijski romani nisu *pravi* romani nego *romantizirana historija*.

Glavni likovi njegovih romana su stvarne historijske ličnosti. Dok ih je pisao, služio se historijskim izvorima, koje je navodio u sklopu romana, kako bi što vjernije ispričao događaje koji su bili značajni u historiji islama.

U ovom radu analizirana su dva Zaydānova romana: *Šağarat al-Durr*, roman o prvoj islamskoj vladarici, i *Fath al-'Andalus*.

Karakteristike oba romana sagledali smo kroz historijski presjek koji nam je autor dostavio, a potom i kroz radnju romana koja je tematski podržavala taj historijski presjek. U teme oba romana uvrštena je najmanje po jedna ljubavna priča koja je pratila historijske događaje.

Analizirali karakterizaciju likova. Likovi nisu psihološki komplicirani, njihova unutarnja previranja autoru nisu bila važna, njegov cilj je bio ispričati stvarne događaje pomoću svojih likova. Analizirali smo međusobnu povezanost likova, kao i njihovu povezanost sa historijskim događajima, odnosno način na koji oni utječu na tok historije.

Prezentirali smo iz ova dva romana i nekoliko opisa na osnovu kojih možemo na trenutak vidjeti unutarnji svijet romana. Utvrdili smo da su i opisi u službi predočavanja i razumijevanja historije, da služe za objašnjenje okolnosti odvijanja radnje. U romanu *Šağarat al-Durr* autor nam je predstavio ne samo prijestolnicu Carstva Bagdad, nego i pokrajinu Egipat. Vodio je svoje likove kroz unutrašnja dešavanja unutar države koja su dovela do raspada jedog ogromnog hilafeta. Roman *Fath al-'Andalus* govori o osvojenju Španije, također iznutra, iz pozicije onih koji čekaju da im država bude osvojena. Oba romana su pisana iz pozicije naratora, u trećem licu.

Iako je pisao realistično, utjecaj evropskih romantičara vidljiv je u elementima romantizma koje nam Zaydān nudi u svojim romanima, za koje smo također naveli primjere iz teksta romana. Uz ove elemente, vidljiva je i riješenost autora da ideju utopije, odnosno žala za slavnim historijskim vremenima, dostavi čitaocu kroz roman. Njegovim romanima dominira osjećaj čežnje.

Budući da ženski likovi čine glavne likove njegovih romana, posvetili smo i njima pažnju i objasnili ulogu tih likova. Ženski likovi neizostavan su dio *romantizirane* historije, a u slučaju *Šağarat al-Durr* i romantizirane i *prave* historije.

Pošto autor djeluje u vrijeme kada se odvijaju određene društvene promjene, ali i borba protiv kolonijalizacije, kada se, osim industrijalizacije, razvoja nauke i obrazovanja, javlja i osjećaj izražene nacionalne svijesti kod Arapa kao načinu borbe protiv kolonijalizacije, ovi romani tematski doprinose jačanju te svijesti. Budući da teži zadobivanju publike koju čini obični narod, njegovi romani, pisani jednostavnim jezikom, mogu se smatrati i odgojno-obrazovnim.

Naveli smo i mišljenja kritičara o Zaydānu, što znači da je bio predmet njihovog istraživanja, te i to da je razvio međusobni utjecaj sa svojim savremenicima orijentalistima, ali i književnicima, i Evropljanima i Arapima. Na osnovu istraživačkih inovacija u arapskom svijetu: sistematiziranja historije po temi, ili po događaju, ili po obradi zasebne biografije za jednu osobu, i sl., zatim po istraživanju historije arapske književnosti, te njegovih napora da popularizira roman općenito, došlo je do otvaranja jednog novog poglavlja u arapskoj književnosti: historijskog romana. On ovim kontinuiranim pisanjem, a napisao je preko dvadeset historijskih romana, ne samo da je udario temelje jednom novom žanru, nego je utjecao i na savremenike, ali i generacije književnih stvaralaca koji su se nakon njega javili u arapskoj književnosti. Njegovim naporima nastala je Prva škola pisanja historijskog romana, što je uvjetovalo nastanak i Druge škole, te njihov razvoj. Svim ovim nastojanjima zaslužuje značajno mjesto u savremenoj arapskoj književnosti.

الملخص

يعالج هذا البحث العلمي فترة في الأدب العربي الحديث ظهرت فيها نوع جديد من الروايات: الرواية التاريخية. مؤسس هذا النوع جرجي زيدان. كتب 22 رواية تاريخية، منها: شجرة الدر وفتح الأندلس، مصدرها هذا البحث. يحتوي البحث الظروف السياسية في مصر تسبب ظهور الرواية التاريخية و تطورها، أهمية جرجي زيدان في هذه التطور، آراء النقاد الأدبي عنه. تأثر جرجي زيدان بالكاتب والنير سكوت الأوروبي و بعض الرومانتيكيين في كتابة رواياته التاريخية كانت موضوعها التاريخ العربي المجيد. تم تحليل روايتين المذكورة فيما يتعلق بقسم التارسخي و بمؤامرة الروايتين و بشخصياتهما و بوصفهما و بعناصر الرومانسية فيهما. يوجد تحليل الشخصيات النسائية و محاولات المؤلف جوجي زيدان لاحياء المدنية الفاضلة في هذا البحث أيضا. مواضيع رواياته هي الأحداث الكبرى و الأشخاص المهمين في تاريخ الإسلام. تأثر زيدان في بعض الكتاب المعاصرين وفي الأدب العربي الحديث و نقده.

Izvori i literatura

Izvori:

1. Zaydān, Ğurġī, *Šaġarat al-Durr*, Mu'assasa Hindāwī li al-ta'lim wa al-ṭaqāfa, al-Qāhira, 2011.
2. Zaydān, Ğurġī, *Fath al-'Andalus*, Maṭba'a al-Hilāl, al-ṭab'a al-tādisa, al-Qāhira, 1932.

Literatura:

1. 'Abūd, Mārūn, *'Adab al-'Arab, Muḥtaṣar tāriḥ naš'atuh taṭawwuruh siyaruh mašāhīru riġāluḥ wa huṭuṭ 'ulā min šuwarihim*, Dār al-ṭaqāfa, Bayrūt, 1960.
2. 'Adī, Nadīm, *Tāriḥ al-'adab al-'arabiyy*, Maktaba Rabī' bi Ḥalab, Ḥalab, 1954.
3. 'Āmir, 'Āṭiyya, *Dirāsāt fī al-'adab al-'arabiyy al-ḥadīṭ*, Dār al-Maġrab al-'arabiyy, Tūnis, s.a.
4. al-'Ašmāwī, 'Abd al-Raḥmān, *Waqfa' ma'a Ğurġī Zaydān*, al-'Ubaykān, al-Riyāḍ, 1993.
5. Badr, 'Abd al-Muḥsin Ṭāhā, *Taṭawwur al-riwāya al-'arabiyya al-ḥadīṭa fī Miṣr, 1870. - 1938*, Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, s.a.
6. Bodiștean, Florica, *A Vision of Femininity in the Romantic Historical Novel: Walter Scott*, tekst dostupan na: www.diacronia.ro/indexing/details/pdf
7. Ḍayf, Šawqī, *al-'Adab al-'arabiyy al-mu'āšir fī Miṣr*, Dār al-ma'ārif bi Miṣr, al-Qāhira, s.a.
8. al-Dusūqī, 'Amr, *Dirāsāt al-'adabiyya*, Dār al-naḥḍa Miṣr, al-Qāhira, s.a.
9. Ğānīf Tādiya, *al-Naqd al-'arabiyy fī qarn al-'iṣrīn*, preveo Qāsim al-Miqdār, Dimašq, 1993.
10. al-Fiqqī Muḥammad, *Dirāsāt fī al-'adab*, Dār al-ṭibā'a al-muḥaammadiyya, al-Qāhira, 1966.
11. al-Ğundī, 'Anwar, *al-'Adab al-'arabiyy al-ḥadīṭ fī ma'rika al-muqāwama wa al-ḥurriyya wa al-taġammu'*, Maṭba'a al-Risāla, s.l., s.a.

12. Hilāl, Muḥammad Ġanīmī, *al-Naqd al- 'adabiyy al-ḥadīṭ*, Dār al-maṭābi‘ al-ša‘b, al-Qāhira, 1964.
13. al-’Iskandarī, ’Aḥmad; ’Amīn ’Aḥmad; al-Ġārim, ‘Ālī; al-Bušrā ‘Abd al-‘Azīz; Ḍayf ’Aḥmad, Maṭba‘a Miṣr, *al-Mufaṣṣal fī tāriḥ al- 'adab al- 'arabiyy*, al-Qāhira, s.a.
14. ’Ismā‘īl, ’Izzu al-Dīn, *al- 'Asas al-ḡamāliyya fī al-naqd al- 'arabiyya*, al-Qāhira, 1955.
15. Lukacz, Georg, *Istoriski roman*, preveo Frīde Filipović, Kultura, Beograd, 1958.
16. Lukacz, Georg, *Roman i povijesna zbilja*, Zagreb, 1986.
17. Mernissi, Fatima, *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, prevela Zilka Spahić-Šiljak, Buybook, Sarajevo, 2005.
18. Smajlović, Ahmed, *Falsafatu al- 'istiṣrāq wa 'aṭaruhā fī al- 'adab al- 'arabiyy al- mu 'āšir*, al-Qāhira, 1980.
19. Šawkat, Maḥmūd Hāmid, *al-Fann al-qaṣaṣiyy fī al- 'adab al- 'arabiyy al-ḥadīṭ*, Dār al-fikr al-‘arabiyy, Dār al-fikr al‘arabiyy, al-Qāhira, 1963.
20. Ṭubayl, Muḥammad, *Taḥawwulāt al-riwāya al-tārīḥiyya fī al- 'adab al- 'arabiyy*, s.l. 2012.
21. ‘Uṭmān, ‘Abd al-Raḥmān, *al- 'Adab al-ḥadīṭ fī bilād al- 'arabiyya*, Dār al-kitāb al- ‘arabiyy, al-Qāhira, 1965.
22. Wādī Ṭāhā, *Madḥal 'ilā tāriḥ al-riwāya al-miṣriyya 1905.-1952.*, Maktabat al-nahḍa al-miṣriyya, al-Qāhira, 1972.
23. al-Zayyāt, ’Aḥmad Ḥusayn, *Tārīḥ al- 'adab al- 'arabiyy*, Dār al-nahḍa al-Miṣr li al-ṭab‘ wa al-naṣr, al-Qāhira, s.a.
24. Zaydān, Ġurġī, *Riḥla 'ilā Ūrūbā 1912.*, Hindāwī, al-Qāhira, 2012.